

วารสารวิจัยสังคม

Journal of Social Research Institute

ปีที่ 33 ฉบับที่ 1-2/2553

สร้างสุขเพื่อสังคม

วารสารวิจัยสังคม

Journal of Social Research

วัตถุประสงค์:

เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยของสถาบัน วิทยานิพนธ์ งานวิจัย หรือบทความ
ที่เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์ และรายงานข่าวจากสถาบันฯ
ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้แก่คณาจารย์ นักวิชาการ
นิสิตนักศึกษา หรือผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการวิจัย

บรรณาธิการ:

อนเนกพล เกื้อมา

กองบรรณาธิการ:

คณะกรรมการบริการวิชาการ

กองจัดการ:

สุดธิดา วงศ์สถาพรพัฒน์ ปาริชาติ ชิตนุกูล จินตนา เขียมอนันต์

กำหนดออก: ปีละ 2 ฉบับ

สถานที่ติดต่อ:

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ชั้น 5 ถนนพญาไท กรุงเทพฯ 10330

Chulalongkorn University Social Research Institute

Thanon Phayathai, Bangkok 10330 Thailand

Tel. 0-2218-7385, 0-2218-7396, 0-2218-7401

Fax 0-2215-5523, 0-2255-2353

E-mail: cusri@chula.ac.th, sripub06@yahoo.com

<http://www.cusri.chula.ac.th>

พิมพ์ที่: จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์ กทม.

บทบรรณาธิการ

"สร้างสุขเพื่อสังคม" ได้ถูกนำขึ้นมาเป็นประเด็นหลักในการประชุมวิชาการประจำปี 2553 ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเข้าใจตรงกันภายใต้การดำเนินงานของสถาบันฯ อย่างน้อย 1 ปีที่ผ่านมาว่า ได้มีโอกาสขับเคลื่อน สร้างช่องทาง หรือเป็นสื่อกลางสานส่งความสุขสู่สังคมได้มากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง

อนึ่งการดำเนินงานของสถาบันฯ ในการสานส่งความสุขสู่สังคมนั้น หาใช่เป็นความสุขซึ่งสังคมหรือประชาชนจะสามารถรับรู้ สัมผัสความสุขได้อย่างทันทั่วทั้งที่ หากแต่เป็นความสุขซึ่งสังคมและประชาชน ต่างจะต้องร่วมเรียนรู้ และร่วมลงมือปฏิบัติจริงผ่านงานศึกษาวิจัยหลากหลาย เช่น สร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจ ทัศนะส่องสำรวจตนเองและสร้างสรรค์ร่วมกัน หรือความสุขชุมชนบนความพอเพียง หรือสุขภาวะชายแดนใต้ เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่า ผลจากการร่วมเรียนรู้เหล่านั้นจะสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในความคิด จิตใจ ของประชาชนส่วนหนึ่งได้และเชื่ออีกว่าความสุขที่ได้รับเหล่านั้นมีพลังจะสานส่งต่อเชื่อมโยงไปสู่ความคิด จิตใจ สังคมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและหรือต่างกันต่อไป

ความท้าทายเพื่อสร้างสุขให้กับสังคม ยังรอคอยและเปิดกว้างสำหรับทุกๆ คนที่จะร่วมสร้างให้เกิดขึ้นในสังคมของเรา บทความ ข้อเขียนที่ปรากฏในวารสารเล่มนี้ เป็นเพียงส่วนสะท้อนถึงแนวทาง รูปแบบการสานส่งความสุขสู่สังคมตามภารกิจของสถาบันฯ และเชื่อว่ายังมีภารกิจและหรือการดำเนินการของภาคส่วนต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งได้ทำหน้าที่สานส่งความสุข

สู่สังคม ทำอย่างไรที่จะเปิดพื้นที่ของความสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้มากยิ่งขึ้น
ทำอย่างไรจึงจะเปิดพื้นที่ให้ความสุขของประชาชนได้รับการสื่อสารและหรือ
เป็นมรรคผลมากขึ้น สิ่งเหล่านั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจาก "กัลยาณมิตร"
จากทุกภาคส่วนในสังคม สถาบันวิจัยสังคม พร้อมทั้งที่จะเป็นส่วนหนึ่ง และ
ร่วมเรียนรู้ไปด้วยกันในการสื่อสารสู่สังคมอย่างต่อเนื่องต่อไป

อเนกพล เกื้อมา

วารสารวิจัยสังคม

Journal of Social Research

ปีที่ 33 ฉบับที่ 1-2 2553

Vol. 33 No.1-2 2010

สารบัญ

หน้า

บทบรรณาธิการ

การสร้างสุขโดยภาคประชาชน: บททดลองนำเสนอ

1

นพนันท์ วรรณเทพสกุล

การร่วมศึกษาหาความจริง เสริมสร้างสุขภาวะ

40

จังหวัดชายแดนภาคใต้

ราณี หัสสร้างสี

การมีส่วนร่วมเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นสุข

63

ดร.อุ้นเรือน เล็กน้อย

สร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจ ทักษะสองสำรวจตนเอง 93
และสร้างสรรค์ร่วมกัน

ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย

ความสุขชุมชนบนความพอเพียง: ตัวชี้วัดการจัดการ 123
ทรัพยากรป่าชุมชน

ดร.ศยามล เจริญรัตน์

ขยะสร้าง "สุข" จากโรงเรียนสู่ชุมชน 136

ดร.อเนกพล เกื้อมา

การสร้างสุข โดยภาคประชาชน: บททดลองนำเสนอ¹

นพรัตน์ วรรณเทพสกุล²

---

¹ บทสังเคราะห์ในการประชุมวิชาการเรื่อง สร้างสุขเพื่อสังคม วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี ชั้น 4 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และรองผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ทำไมเศรษฐกิจพื้นฐานจึงรู้สึกว่าจะมีความสุขน้อยกว่าคนจนหาเช้ากินค่ำ
 เคยรู้จักคนเก็บของเก่าจากกองขยะคนหนึ่ง
 แม้ว่าจนแทบตายก็ไม่ยอมเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น
 ยังรู้สึกว่าตัวเองมีความสุขกับอาชีพเก็บขยะขาย”

(คำสนทนากับ กัญญา ลีลาสัย, 15 กรกฎาคม 2553)

1. ระบบเศรษฐกิจและการพัฒนา

อุดมการณ์การพัฒนาแบบทุนนิยมของตะวันตกได้แผ่ปกคลุมทั่วไป ในประเทศกำลังพัฒนาในปัจจุบัน บนความเชื่อของการพัฒนาที่ว่า เมื่อเปิด ประเทศเข้าสู่โลกาภิวัตน์ การค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นหมายถึงการส่งออก ของประเทศที่ยากจนเพิ่มขึ้นด้วย ประชาชนในประเทศยากจนได้รับผลดีจาก การจ้างงานที่เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะวัดโดยรายได้ของประชาชน อัตราการเติบโต ของ GDP ต่อหัวของประชากร อัตราการเข้าโรงเรียนของประชากร หรือการ วัดด้วยจำนวนคนยากจนที่ลดลงก็ตาม จะมีทิศทางที่สอดคล้องกัน นโยบาย ระดับชาติที่จะสนับสนุนการส่งออก หมายถึง ความจำเป็นในการขับเคลื่อน ประเทศเข้าสู่ข้อตกลงลดภาษีนำเข้าและส่งออก เปิดเสรีการค้าและการลงทุน ส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมและการขยายตัวของภาคบริการ ที่ กล่าวมาคือการพัฒนาเข้าสู่ข้อตกลงที่เจรจากันระดับพหุภาคี (WTO) และ ระดับทวิภาคี (FTA) ในปัจจุบัน ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาความเจริญทางวัตถุ ที่เชื่อกันว่าน่าจะช่วยให้มีความสุข

ตลอดเวลาที่พัฒนาผ่านมา คนในประเทศที่อยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบ ทุนนิยมส่วนหนึ่งอาจจะรู้สึกว่าได้รับความพึงพอใจมากขึ้นจากฐานะทาง

เศรษฐกิจที่ดีขึ้น แต่การดิ้นรน การแข่งขันกัน และความเคร่งเครียดในการดำรงชีวิตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเสมอหน้า³ ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา มีงานวิจัยของนักเศรษฐศาสตร์จำนวนมากได้หันมาตั้งคำถามกับความสัมพันธ์ระหว่างระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากรกับความสุข หรือความพึงพอใจในชีวิต โดยพบข้อสรุปที่น่าสนใจว่า โดยภาพรวมแล้วระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากรไม่ได้เป็นปัจจัยที่สร้างความสุขในชีวิตให้กับประชาชนแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลการศึกษาในประเทศพัฒนาแล้ว เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และญี่ปุ่น เป็นต้น จากศึกษาโดย World Values Survey พบว่า แม้ว่าจะระดับรายได้ที่แท้จริงของผู้คนในสหรัฐอเมริกาจะเพิ่มขึ้นร้อยละ 2.5 ระหว่างปี ค.ศ. 1946-1991 (หรือเพิ่มจาก 11,000 เหรียญสหรัฐต่อปี เป็น 27,000 เหรียญสหรัฐต่อปี) แต่ความสุขหรือความอยู่ดีมีสุขตามอัตภาพ (Subjective Well-being) กลับอยู่ในระดับคงที่ไม่แตกต่างไปจากเดิม ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับผลการศึกษาในญี่ปุ่น โดยพบว่าตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1958-1991 ระดับรายได้ต่อหัวของชาวญี่ปุ่นปรับตัวสูงขึ้นถึง 6 เท่า แต่ชาวญี่ปุ่นไม่ได้รู้สึกว่ามี ความพึงพอใจในชีวิตเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด⁴ ข้อค้นพบระหว่างระดับรายได้กับระดับความสุขกลายเป็นประจักษ์พยานทำให้ถูกคิดว่าเป็นคนที่อยู่ภายใต้การพัฒนาแบบทุนนิยมมีความสุขจริงแท้มากแค่ไหน ปัจจัยทางเศรษฐกิจน่าจะช่วยให้คนในสังคมที่ประชากรยากจนมีความพึงพอใจมากขึ้น แม้จะเห็นว่าความเหลื่อมล้ำและความยากจนในประเทศกำลังพัฒนายังดำรงอยู่ อุปสรรคสำคัญถูกมองว่าเกิดจากนโยบายรัฐที่ไม่เหมาะสม

³ จากการวิจัยความพึงพอใจในชีวิตโดยศาสตราจารย์ Daniel Kahneman และคณะ (2009) และ ศาสตราจารย์ Alan Krueger (2005)

⁴ Frey and Stutzer (2002) ใน ฌูร์นัล (2550: 3)

โครงสร้างพื้นฐานของประเทศที่ยังไม่เพียงพอ สถาบันทางสังคมและทางเศรษฐกิจที่อ่อนแอ รวมถึงการบริหารจัดการที่ขาดความโปร่งใส ข้อเสนอแนะนี้ก็ไม่ต่างไปจากกรณีของไทยที่มีวิถีการพัฒนาเดินตามไปในแบบเดียวกัน ในเอกสารเรื่อง "การติดตามประเมินผลการพัฒนาประเทศ ด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" จัดทำโดยสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อประเมินผลการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-49) ทำให้เห็นได้ชัดว่าปัญหาของประเทศมีอยู่มากมาย ทั้บถมไ้จจนกระทั่งปะทุขึ้นมาในช่วงปัจจุบันนี้เอง การประเมินผลในภาพรวมชี้ว่า สมดุลของโครงสร้างเศรษฐกิจ เช่น ภาคอุตสาหกรรม ภาคเกษตร และภาคบริการ มีความคลอนแคลน การผลิตภาคเกษตรกระจุกตัวบนพืชไม่กี่ชนิด สาขาอุตสาหกรรมเป็นการผลิตบนสินค้าหลักไม่มากนัก ส่วนสาขาบริการได้รับการสนับสนุนและมีการเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะสาขาท่องเที่ยว จนกระทั่งแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ รongรับไม่ได้ และอยู่ในสภาพทรุดโทรม การพัฒนาก่อให้เกิดความไม่สมดุลในด้านการตลาด เห็นได้จากเศรษฐกิจไทยพึ่งพาดตลาดต่างประเทศมากกว่าที่จะสร้างความต้องการภายในประเทศ และการส่งออกของไทยยังพึ่งพาเพียงบางตลาด คือ ตลาดสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และสหภาพยุโรป รongรับสินค้าจากไทยประมาณร้อยละ 80 การพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศเพิ่มมากขึ้นมีผลต่อการพึ่งตนเองและความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจที่น้อยลง

การเติบโตทางเศรษฐกิจที่พึ่งพาการนำเข้าสินค้าทุนและวัตถุดิบนำเข้าเทคโนโลยี และพึ่งพาการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศอย่างสูง ส่งผลแล้วต่อการสะสมทุนด้านต่างๆ ที่มีไม่เพียงพอ ทุนด้านกายภาพ (Physical Capital) โดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่ยังไม่ได้นำมาใช้

ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ และไม่เกิดการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องในประเทศเท่าที่ควร ในส่วนการระดมทุนในตลาดการเงินของประเทศก็ขาดความสมดุล ขณะที่การออมของประเทศยังก้าวตามไม่ทัน และการจัดสรรเงินให้แต่ละภาคเศรษฐกิจมีความเหลื่อมล้ำ ดังปรากฏให้เห็นได้ว่าการระดมทุนของประเทศยังพึ่งพาระบบธนาคารพาณิชย์ มากกว่าการระดมทุนจากตลาดทุนมาก การใช้ตราสารหนี้ระดมทุนของภาคเอกชน ยังมีสัดส่วนน้อย ตลาดหุ้นไทยยังมีการซื้อหุ้นแบบเก็งกำไรในสัดส่วนสูง นักลงทุนต่างชาติมีอิทธิพลต่อความเคลื่อนไหวของราคามาก นอกจากนี้ทุนทางด้านสินทรัพย์ที่ไม่สามารถจับต้องได้ (Intangible Assets) ยังได้รับการพัฒนาค่อนข้างน้อย ทุนด้านแรงงาน/ทรัพยากรมนุษย์ยังมีปัญหาการปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากโดยเฉลี่ยยังขาดทักษะ โดยเฉพาะในภาคการผลิตที่มีการใช้ทุนอย่างเข้มข้น (Capital intensive) อีกนัยหนึ่งคือว่า มีการพึ่งพาแรงงานไร้ฝีมือเป็นสัดส่วนสูง แรงงานไทยขาดองค์ความรู้ และการนำองค์ความรู้มาใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์

สำหรับสถานการณ์ด้านสังคม การพัฒนาคนและสังคมรอบตัวคนล้วนมีปัญหา การพัฒนาศักยภาพของคนเป็นไปในเชิงปริมาณมากกว่าด้านคุณภาพ การจัดการศึกษายังหลอหลอมเด็กและเยาวชนให้เป็นคนดีของสังคมได้ไม่เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง และไม่ตอบสนองต่อแนวทางการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนไทยและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น องค์ความรู้ของคนไทยยังไม่พร้อมที่จะเข้าสู่สังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ได้อย่างเหมาะสม สุขภาพของคนไทยยังมีพฤติกรรมเสี่ยง ช่องว่างการเรียนรู้ระหว่างคนในเมืองและคนในชนบทยังมีสูง นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องสถานการณ์การจ้างงาน ปัญหาความยากจน และการกระจายรายได้ ปัญหายาเสพติด ปัญหาในเรื่อง

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อุบัติภัย และภัยพิบัติ สถาบันหลักทางสังคมอยู่ในสภาพอ่อนแอ และมีบทบาทในการสร้างทุนมนุษย์ลดลง ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันธุรกิจเอกชน หรือสถาบันสื่อ เป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า วัฒนธรรมและค่านิยมที่ดีงามซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันของสังคมไทยเริ่มเสื่อมถอย เกิดวัฒนธรรมใหม่ที่ไม่พึงประสงค์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกละเลย ขาดการสืบทอด ระบบคุณค่าที่ดีงามของไทยเสื่อมถอย เช่น เรื่องจิตสาธารณะ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การบริหารจัดการที่ดีในสังคมไทยยังมีปัญหา การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบยังห่างไกลความสำเร็จ จำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้องทำการปฏิรูปภาคราชการ การเสริมสร้างบรรษัทภิบาลที่ดี รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน

สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติขาดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับการอนุรักษ์ พื้นที่ป่าไม้ลดลงจนกระทบต่อระบบนิเวศ ความขาดแคลนทรัพยากรน้ำมีแนวโน้มสูงขึ้น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินและการใช้ที่ดินยังคงเป็นปัญหาสำคัญ ความสมบูรณ์ของทรัพยากรประมงและชายฝั่งลดปริมาณลงอย่างมาก และการใช้พลังงานและการปล่อยมลพิษจากการใช้พลังงานมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติขาดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับการฟื้นฟูเพื่อทดแทน การฟื้นคืนสภาพป่าตามไม่ทันการสูญเสียที่เกิดขึ้น การฟื้นฟูบำรุงดินทำได้จำกัด และการพัฒนาพลังงานทดแทน/การใช้พลังงานหมุนเวียนยังทำได้น้อยมาก การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตและบริโภคขาดประสิทธิภาพ นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมและเสียสมดุล วัตถุประสงค์จากความไม่มีประสิทธิภาพของการใช้พลังงาน การบริโภคนิยมของประชาชนเป็นปัจจัย

สำคัญประการหนึ่งของการใช้ทรัพยากรสิ้นเปลือง และการขยายตัวของภาคการผลิต ชุมชนและเมืองที่ขาดการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพกระทบต่อการใช้ทรัพยากรฟุ่มเฟือย นอกจากนี้ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะรักษาสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงที่ผ่านมาประเทศไทยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก กลไกการบริหารจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยังคงเน้นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ และกฎหมายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังขาดความทันสมัย ท้ายที่สุด คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลง เป็นผลพวงจากการพัฒนาคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำสำคัญอยู่ในระดับต่ำ ไม่เหมาะสมต่อการนำมาใช้ประโยชน์ มลพิษทางอากาศ โดยเฉพาะฝุ่นละอองในเขตกรุงเทพมหานคร และเมืองใหญ่เพิ่มมากขึ้น กากของเสียอันตรายเพิ่มมากขึ้น และไม่สามารถกำจัดอย่างถูกต้องตามหลักสุขาภิบาลได้หมด รวมทั้งขยะมูลฝอยทั้งในชุมชนเมืองและท้องถิ่นทุกระดับ ยังคงเป็นปัญหาสำคัญ สรุปความว่าการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งเน้นแต่ความเจริญทางวัตถุนั้นมีผลดีต่อความสุขไม่มากนัก กลับกลายเป็นความตึงเครียดในหมู่ประชาชนอย่างถาวร

2. กลไกปฏิบัติการภาคประชาสังคม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-54) พยายามกลับทิศทางการพัฒนาประเทศให้มีวิถีการพัฒนาอยู่บนพื้นฐานของ "ดุลยภาพ" ที่เชื่อมโยงมิติต่างๆ เข้าด้วยกัน วิธีการนี้ถูกเรียกว่า "ดุลยภาพเชิง

พลวัต”⁵ ดังคำอธิบายว่าหมายถึง “การพัฒนาที่เชื่อมโยงทุกมิติอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัวคน สังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและการเมือง รวมทั้งความสมดุลระหว่างมิติทางวัตถุกับจิตใจของคนในชาติ มีดุลยภาพระหว่างความเป็นธรรมกับความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ และสร้างพันธมิตรการพัฒนาในโลกาภิวัตน์ โดยให้ความสำคัญกับการนำทุนของประเทศที่มีศักยภาพและความได้เปรียบด้านอัตลักษณ์และคุณค่าของชาติทั้ง ทุนสังคม ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนเศรษฐกิจ มาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน... ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างระบบและวัฒนธรรม ธรรมภิบาล และประชาธิปไตยในทุกภาคส่วนและทุกระดับ อันจะนำไปสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน”⁶ วิสัยทัศน์ที่กลับทิศทางการคิดการพัฒนาประเทศอย่างหน้ามือเป็นหลังมือแบบนี้จึงมีอาจจะเห็นความสำเร็จได้ภายในระยะเวลาอันสั้น การประเมินผล 3 ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2552 จึงสรุปว่าปัญหาทุกสิ่งทุกอย่างคงอยู่เหมือนเดิม โดยเฉพาะมีปัญหาคความขัดแย้งรุนแรงอย่างต่อเนื่อง ครอบคลุมมีความอ่อนดลง ทั้งสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศก็ขาดความสมดุล⁷ (ดูตารางที่ 1) การผลักดันยุทธศาสตร์แผนพัฒนาฯ ไปสู่การปฏิบัติบนความร่วมมือของทุกภาคส่วนแบบบูรณาการ โดยเฉพาะในภาวะที่สังคมกำลังเผชิญกับวิกฤตความเชื่อมั่นที่ประชาชนมีต่อภาครัฐและเพิ่งผ่านพ้นความขัดแย้งรุนแรง สถาบันภาครัฐทำงานได้อย่างจำกัด จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องกระจายบทบาทหน้าที่ให้แก่ภาคส่วนต่างๆ อย่างเหมาะสม ภาครัฐ

⁵ “รายงานการติดตามประเมินผล 3 ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10” โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เดือนสิงหาคม 2553 ส่วนที่ 1/1

⁶ เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

⁷ เพิ่งอ้าง, ส่วนที่ 2/1

ยอมรับสภาพความจริงของตนว่าไม่มีกำลังเพียงพอจะจัดทำรัฐสวัสดิการ แต่จะจัดสวัสดิการหรือระบบสงเคราะห์เท่าที่จำเป็น คือช่วยเหลือเฉพาะ คนบางกลุ่มที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้เท่านั้น^๑ ควรมีการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 เป็นกรอบในการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับกระทรวง การจัดทำ แผนงาน โครงการ ร่วมกับนโยบายรัฐบาล และจำเป็นต้องมีความเข้าใจอย่าง ถ่องแท้ในแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ไม่เน้นแต่ทางเศรษฐกิจหรือเฉพาะความ เจริญทางด้านวัตถุ นอกเหนือจากภาครัฐคือภาคประชาสังคม ภาคเอกชน ใช้หลักธรรมาภิบาลควบคู่ไปกับการวิเคราะห์สถานการณ์ความเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกประเทศ สถาบันภาคประชาสังคมมี หลายระดับ ทั้งในระดับมหภาคและระดับย่อยๆ ในระดับมหภาค ได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน (หรือเอ็นจีโอ) สมาคมการค้า องค์กรต่างๆ ใน ภาคเอกชน องค์กรศาสนา องค์กรสาธารณกุศล สมาคม และชมรมต่างๆ ใน ภาพย่อยๆ คือ ภาคชุมชน ได้แก่ องค์กรชุมชน เพื่อนบ้าน เครือญาติ แกนนำ ชาวบ้าน ผู้นำทางจิตวิญญาณ สื่อท้องถิ่นหรือเอ็นจีโอในพื้นที่ เป็นต้น ภาค ประชาสังคมเป็นตัวคั่นกลางระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ในยามที่ภาครัฐอ่อนแอ หรือโอกาสที่ประชาชนจะเข้าถึงอำนาจรัฐได้จะมีอย่างจำกัด สถาบันภาค ประชาสังคมจะเป็นแกนหลักที่เชื่อมโยงชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ทั้งใน ด้านสิ่งจำเป็นที่เป็นวัตถุ ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนทรัพยากรอื่นๆ ของ สังคม และยังอาจมีส่วนช่วยกำกับให้อำนาจรัฐถูกใช้ในทางที่เป็นธรรมมากขึ้น อีกด้วย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/เทศบาล ควรย้ายตัวเองมาเป็นส่วน

^๑ การบรรยายพิเศษหัวข้อ การพัฒนารัฐสวัสดิการที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยนายกอรรถปศักดิ์ สภาวสุ เลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดโดยสถาบันพระปกเกล้า, กรุงเทพมหานครออนไลน์ (28 สิงหาคม 2553)

หนึ่งของภาคประชาสังคม ให้ชุมชนเป็นแกนหลัก ยึดหลักการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

ตารางที่ 1 ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ปี 2549-2552

องค์ประกอบหลัก	แผนฯ 9		แผนฯ 10	
	2549	2550	2551	2552
การมีสุขภาพ	77.41	70.04	72.96	72.52
ครอบครัวอบอุ่น	62.24	61.92	63.94	62.98
ชุมชนเข้มแข็ง	33.74	46.38	55.73	61.19
เศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม	67.34	71.81	67.99	69.44
สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุล	69.64	64.41	67.33	65.23
สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล	75.46	70.89	75.27	61.41
ภาพรวมดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุข	65.89	65.35	67.79	65.74

ที่มา : สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

หมายเหตุ : ระดับดีมาก = ร้อยละ 90.0-100

ระดับดี = ร้อยละ 80.0-89.9

ระดับปานกลาง = ร้อยละ 70.0-79.0

ระดับต้องปรับปรุง = ร้อยละ 60.0-69.9

ระดับเร่งแก้ไข น้อยกว่าหรือเท่ากับ 59.9

สังคมไทยวันนี้ไม่เหมือนเมื่อก่อน ในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนเมืองขยายตัวเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อการเสียสมดุลของชุมชนชนบท โดยสัดส่วนประชากรเมืองต่อประชากรทั้งประเทศ

เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 29.4 ในปี 2533 เป็นร้อยละ 31.2 ในปี 2545 ส่วนชุมชนชนบทมีสัดส่วนประชากรลดลงอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 70.6 เหลือร้อยละ 68.8 ในช่วงเวลาเดียวกัน⁹ รายงานของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เมื่อปี 2550 ระบุว่า สังคมไทยมีครัวเรือนเกษตรทั้งสิ้น 5.79 ล้านครัวเรือน แต่ละครัวเรือนมีสมาชิกเฉลี่ย 4.05 คนต่อครัวเรือน และจากการศึกษาของ มูลนิธิชีววิถี สรุปร่วมเอกสาร คู่มือประชาชน เรื่อง ความ(ไม่)มั่นคงทางอาหารกับทางออกของประเทศไทย ประเมินจากข้อมูลดังกล่าว จำนวนเกษตรกรลดลงอย่างรวดเร็ว จากร้อยละ 67 เมื่อปี 2532 ลดเหลือน้อยกว่าร้อยละ 40 ในปี 2552¹⁰ อธิบายด้วยมิติตความไม่เท่าเทียมกันของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระยะเวลาที่ผ่านมา ภาครัฐได้มีส่วนสนับสนุนการเจริญเติบโตของฐานเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและบริการของเมืองมากกว่าการพัฒนาภาคเกษตรและชนบทมาก ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองกับชนบทเพิ่มขึ้นโดยลำดับ สถานะดังกล่าวทำให้ภาคชนบทอยู่ในภาวะความยากจนและการพัฒนาที่ล่าช้าและเสียสมดุลในเชิงโครงสร้าง โดยในทางเศรษฐกิจเป็นการเสียสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย เนื่องจากเป็นฐานเศรษฐกิจภาคการเกษตรที่ถูกจำกัดจากทรัพยากรธรรมชาติที่เสียดุลจากการใช้อย่างสิ้นเปลืองและเสื่อมโทรมมาก ขณะที่คนชนบทมีการศึกษาต่ำและผลิตภาพการผลิตต่ำ ส่งผลกระทบต่อการเสียสมดุลทางสังคมที่คนชนบทวัยหนุ่มสาวต้องละทิ้งภูมิลำเนาไปแสวงหางานและรายได้ในเมืองและในต่างประเทศ ตามมาด้วย

⁹ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบ (พ.ศ. 2550-2554) หน้า 19

¹⁰ "สภาวะเกษตรกรไทย จำนวนลด อายุเฉลี่ย 45-51 ปี 80% เป็นหนี้จนตรอก" มติชนสุดสัปดาห์. (13 สิงหาคม 2553)

ปัญหาความอ่อนแอของชุมชนชนบท¹¹

ในแต่ละชุมชนนั้นประกอบไปด้วยระบบคุณค่า มีการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่โยงใยกัน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือแลกเปลี่ยนแรงงานภายในและระหว่างชุมชน คนไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวแต่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมและกับมนุษย์ด้วยกันเอง ในชุมชนมีวัฒนธรรม แต่ความเข้มแข็งของชุมชนเสื่อมถอยลงเพราะวัฒนธรรมค่านิยมที่ตึงาม และภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกละเลย และไม่มีโอกาสได้ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เนื่องจากวิถีชีวิตปรับเปลี่ยนไปมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ลูกหลานคนชนบทต้องดิ้นรนทางเศรษฐกิจแบบวิถีคนเมืองแต่ไร้ความมั่นคง ระบบเครือข่ายในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทร และจิตสาธารณะเริ่มเสื่อมถอย สถาบันหลักทางสังคมที่เคยมีบทบาทสำคัญต่อการปลูกฝังวัฒนธรรมชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ต่างอ่อนกำลังลงตามกัน ชนบทในปัจจุบันคือชนบทในรูปแบบใหม่ ชาวไร่ชาวนาได้ขยับเลื่อนฐานะทางชนชั้นมาสู่ "คนชั้นกลางระดับล่าง" รุ่นใหม่สภาพความเป็นกึ่งเมืองกึ่งชนบทได้ทำลายเครือข่ายความสัมพันธ์แบบชนบทแบบเดิมที่มีลักษณะความพึ่งพาอุปถัมภ์ค้ำชูกันสูงทิ้งไปแล้ว¹² การรื้อฟื้น

¹¹ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบ (พ.ศ. 2550-2554), หน้าเดียวกัน

¹² ดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. "ความเข้าใจคนจนกับการสร้างสังคมชนชั้นกลาง" *กรุงเทพธุรกิจออนไลน์*. วันที่ 18 มีนาคม 2553, อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. "พลังสีแดง: การจัดตั้งของภาคการผลิตไม่เป็นทางการ" *กรุงเทพธุรกิจออนไลน์*. วันที่ 1 เมษายน 2553, อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. "พลังสีแดง: การจัดตั้งของภาคการผลิตไม่เป็นทางการ (3)" *กรุงเทพธุรกิจออนไลน์*. วันที่ 16 เมษายน 2553, อนุก เลาหธรรมทัศน์ และคณะ. "รายงานการวิจัย เรื่อง วิเคราะห์จุดคานงัดของประเทศไทยเพื่อฝ่าวิกฤตการณ์สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ซับซ้อน" เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552 และอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ. "ร่างรายงานเบื้องต้นโครงการวิจัยการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นใหม่" เสนอต่อสถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 15 มิถุนายน 2553

วัฒนธรรมชุมชนเพื่อนำพาความเข้มแข็งของชุมชนให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง นั่นคือคำตอบที่ใช่ แต่อาจจะไม่ใช่วัฒนธรรมชุมชนแบบเดิมอีกต่อไป กระบวนการโลกาภิวัตน์ทำให้วิถีชีวิตสมัยใหม่แพร่เข้ามาสู่ชุมชนชนบทอย่างรวดเร็วและไม่อาจหลีกเลี่ยง ขณะเดียวกันวิถีชีวิตสมัยใหม่มีผลให้ความเชื่อ ศรัทธา และความคาดหวังที่มีต่อสถาบันหลักของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย สถาบันทางสังคมจึงต้องปรับตัวให้เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนในสังคม ทำให้เป็นสถาบันทางสังคมที่เข้ากับสมัยใหม่ บางที่อาจจะต้องทดลองผสมแนวคิด ชุมชนกับแนวคิดประชาสังคม (civil society) เข้าด้วยกัน¹³

สถาบันหลักของสังคมของเมื่อก่อน คือ บ้าน วัด และโรงเรียน หรือ บวร สูญสิ้นพลังลงไปมาก ชุมชนโดยส่วนใหญ่ก็อ่อนแอ ควรจะทำการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมโดยการยกเครื่องสถาบันเดิมๆ พร้อมกับสร้างสถาบันใหม่ๆ เพิ่มขึ้น สถาบันภาคประชาชนส่วนที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ได้แก่ ธุรกิจเอกชน และผู้ประกอบการ สถาบันที่อยู่ในสังคมมานาน

¹³ การทดลองเสนอในที่นี้อาจไม่ตรงกับแนวคิดชุมชนนิยมในทุกประเด็น นักคิดฝ่ายวัฒนธรรม ชุมชนอย่างเช่น ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ให้ความสำคัญกับแนวคิดชุมชนมากกว่าแนวคิดประชาสังคม ท่านให้คำอธิบายว่าแนวคิดทั้งสองมีความขัดแย้งกันอยู่บ้างคือ แนวคิดชุมชนเสนอให้ใช้วัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมพื้นบ้านนำ แล้วรวมวัฒนธรรมอื่นเข้ามา โดยยึดความผูกพันกับพื้นที่และประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นพื้นฐาน ในแง่ของอำนาจการเมืองควรกระจายอำนาจไปที่สถาบันต่างๆ ที่ท้องถิ่นมีอยู่เดิมตามธรรมชาติ และเปลี่ยนความสัมพันธ์แบบสินค้าหรือแบบใช้อำนาจในการปกครองให้เป็นความสัมพันธ์ในมิติวัฒนธรรมและประเพณี ส่วนแนวคิดประชาสังคมเสนอให้ใช้วัฒนธรรมแบบปัจเจกชน เน้นหลักการ พันธะสัญญาและกฎหมาย ในแง่สถาบันการเมืองมุ่งเน้นไปที่พยายามให้ประชาชนควบคุมรัฐส่วนกลาง ทำให้รัฐส่วนกลางเป็นรัฐประชาธิปไตยแทนที่จะโยกย้ายอำนาจและหน้าที่จากรัฐส่วนกลางไปอยู่ที่รัฐท้องถิ่น ซึ่งการสร้างสถาบันลักษณะประชาสังคมจะมี ผลทำให้นายทุนและชนชั้นกลางระดับนำ ซึ่งสะสมเงินและอำนาจมาแล้ว มีบทบาทครอบงำ กว่าที่ประชาชนระดับล่างจะมีพื้นที่ในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม คงจะใช้เวลานาน, ดู ฉัตรทิพย์ และวัลย์วิภา, บรรณานุกรม (2548) หน้า 118-119

ได้แก่ สถาบันการศึกษา (โรงเรียน) สถาบันศาสนา (พระสงฆ์) และชุมชน ควรมีการปรับตัวให้ทันสมัยในลักษณะต่างๆ คือ

2.1 ธุรกิจเอกชน

การทำให้ธุรกิจเอกชนเป็นสถาบันหนึ่งที่ยึดโยงและเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนสมัยใหม่ ที่มีเป้าหมายเพื่อการสร้าง "คุณค่า" ของการอยู่ร่วมกัน ความเป็นหน่วยแบบปัจเจกที่มีเป้าหมายสูงสุดมุ่งหวัง "มูลค่า" อาจจะไม่ใช่วิถีทางที่จะยั่งยืนได้อีกต่อไป การอยู่ร่วมกันแบบสร้างสรรค์อาจทำได้โดยวิถีทางที่ธุรกิจเอกชนมีความยึดมั่นในความรับผิดชอบต่อลูกค้า ผู้รับบริการ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ตลอดจนคำนึงถึงการประกอบกิจการที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคม แต่การรังสรรค์ "เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์" ก็มีประเด็นท้าทายสำหรับภาคธุรกิจเอกชนคือ ต้องระมัดระวังกับดักของการแปลง "คุณค่า" ให้เป็น "มูลค่า" เพื่อสร้างยอดขายและละเลยคุณธรรมในเรื่องการสร้าง "คุณค่า" ของการอยู่ร่วมกัน¹⁴

2.2 ผู้บริโภค

สถาบันด้านการคุ้มครองผู้บริโภคเป็นสิ่งเกิดใหม่มาพร้อมกับระบบตลาด สังคมไทยแบบดั้งเดิมไม่มีสิ่งนี้ เพราะความสัมพันธ์ภายในชุมชนมิใช่การผลิตเพื่อขาย แต่เป็นระบบแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ผสมผสานกับการเจรจา เมื่อความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างบุคคลแปรเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยน ไม่ต้องพึ่งพาความไว้วางใจกันเหมือนเมื่อก่อน ปัจจัยที่เข้ามาทดแทนและพยุงรักษาระบบแลกเปลี่ยนแบบตลาดคือเรื่องของ "สิทธิ" (right)

¹⁴ ดู ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย, 2553 "สร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจ ทศนะสองสำรวจตนเองและสร้างสรรค์ร่วมกัน"

และ “พันธะสัญญา” (contract) ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า การทำงานคุ้มครองผู้บริโภคเกิดขึ้นภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิของประชาชน ได้แก่ สิทธิการรับรู้ข่าวสาร สิทธิในการเลือกหาสินค้าและบริการ สิทธิที่จะได้รับความปลอดภัยจากการใช้สินค้าและบริการ สิทธิที่จะได้รับความเป็นธรรมในการทำสัญญา และสิทธิที่จะได้รับการพิจารณาและชดเชยความเสียหาย กฎหมายเข้ามารับหน้าที่ “การคุ้มครอง” ผู้บริโภคให้ได้รับความเป็นธรรมจากการเอาัดเอาเปรียบจากการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด และนับวันสถาบันด้านนี้จะทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

2.3 โรงเรียน

สถาบันการศึกษาถือได้ว่าเป็นสถาบันที่ทำงานควบคุมด้านจิตสำนึกอุดมการณ์ การวิเคราะห์ “อุดมการณ์” (ideology) หรือ “ระบบความคิด” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบนซึ่งบุคคลนำไปใช้อธิบาย และสร้างความชอบธรรมให้แก่การกระทำหนึ่งๆ ไม่ว่าจะเป็เป้าหมาย หรือมาตรการต่างๆ ซึ่งดำเนินไปเพื่อรักษา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเมือง ที่ดำรงอยู่ อุดมการณ์จะเป็นเครื่องชี้นำความสำคัญในการช่วยให้มนุษย์สามารถมองเห็นว่า ระบบเศรษฐกิจการเมืองเป็นอย่างไร และควรจะเป็นอย่างไร สถาบันการศึกษาจึงเป็นสถาบันหลักทางสังคมที่สำคัญยิ่งและถูกรอบงำโดยรัฐส่วนกลางมายาวนาน ในสมัยที่มีการพัฒนาชนบทในช่วงที่มีการปราบปรามคอมมิวนิสต์ช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ปฏิบัติการสร้างมโนทัศน์ผ่านสถาบันการศึกษาเพื่อทำให้สำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นเจือจางลงและถูกบดบังด้วยมโนภาพของชาติซึ่งสร้างขึ้นโดยชนชั้นปกครอง รัฐทำการผูกขาดการกำหนดแผนการศึกษาแห่งชาติ นโยบาย

การศึกษา หลักสูตร สาระการเรียนรู้ ตลอดจนการอนุมัติหนังสือเรียน เพื่อสร้างความชอบธรรมและเพื่อให้พลเมืองมีทัศนคติยอมรับการปกครองของตน¹⁵ รัฐสร้างมโนทัศน์ของชาติไทยมีรากฐานมาจากหมู่บ้านและครอบครัวในอุดมคติ อาจจะเป็นอุดมคติของชนชั้นปกครองไทย ชาติ หมู่บ้าน ครอบครัวใหญ่ ที่อยู่อย่างสงบ ช้างในนั้นมีคนดีมีคุณธรรม มีศีลธรรมเป็นพื้นฐานสังคมที่นักธุรกิจชั้นนำ รัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี องคมนตรี หรือนักการศึกษาบางคน ฝ้าใฝ่หา และเรียกกันว่าเป็นสมัยบ้านเมืองดี ขณะที่โลกความจริงในปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมเปลี่ยนไปมาก ครอบครัวหย่าร้างมีเป็นจำนวนมาก หมู่บ้านชนบทกลายเป็นหมู่บ้านจัดสรร ช้างๆ บ้านมีศูนย์การค้าทันสมัย ภายในบ้านมีเครื่องใช้ไฟฟ้าและสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความจำเป็นที่ทันสมัยสำหรับความเป็นไทยไปเรียบร้อยแล้ว¹⁶ ย้อนกลับมาพิจารณายุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทย ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ มองว่าความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ในชุมชน และในสังคมสามารถสร้างขึ้นใหม่ โดยวิธีปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สืบสานจารีตประเพณี ฯลฯ

¹⁵ การศึกษาเรื่องการปลูกฝังอุดมการณ์ผ่านแบบเรียนที่เป็นกรณีของไทยมีอยู่หลายชิ้น งานเขียนชิ้นที่ได้รับการอ้างอิงถึงอย่างมากได้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ชาติไทย และเมืองไทย ในแบบเรียนประถมศึกษา" ใน *ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2538) หน้า 45-81 นอกจากนี้งานเขียนของนิธิชิ้นนี้ ยังมีงานรุ่นต่อมา เช่น วิวัฒน์ คดีธรรมนิธย์ จากมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ เสนอเรื่อง "สังคมสมานฉันท์ในแบบเรียน" นำเสนอในงานสัมมนาวิชาการประจำปี 2548 เรื่อง "สังคมสมานฉันท์ จัดโดยสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย และกัปดักทัย ปุงคานนท์ เรื่อง "การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2552.

¹⁶ ธงชัย วินิจจะกุล, 2537 "คำนำเสนอ ชาติไทย, เมืองไทย และนิธิ เอียวศรีวงศ์" หน้า (29) ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538)

เพื่อให้คนไทยอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข¹⁷ ในขณะที่ภาพอีกด้านฟ้องว่าความขัดแย้งซึ่งทรัพยากรมีอยู่ทั่วทุกหัวระแหง พร้อมกันกับในชุมชนก็มียาเสพติด สถานบันเทิงเรีงรมย์ การพนัน และผู้คนตกอยู่ภายใต้สภาพชีวิตบีบคั้นทางเศรษฐกิจ โรงเรียนและบทเรียนในตำราจะสามารถแสดงอุดมคติให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงข้างนอกได้มากแค่ไหน ค่านิยมและจิตสำนึกชุดไหนที่ใหญ่จะปลูกฝังให้แก่เด็ก ทางออกเพียงหนึ่งเดียวที่อาจจะเป็นไปได้คือ โรงเรียนควรจะต้องกลับมาเป็นสถาบันของชุมชน และสร้างมโนทัศน์ใหม่ที่แสดงการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในชุมชนท้องถิ่นได้อย่างถูกต้องและเป็นจริง

2.4 พระสงฆ์

การพัฒนาคอนเป็นมรรควิธีของการพัฒนา และต้องเป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม คือ ครอบคลุมทั้งมิติกาย (วัตถุ), สังคม (ความสัมพันธ์), จิต (อารมณ์) และปัญญา (ทัศนคติ) พระไพศาล วิสาโล ชี้ให้เห็นว่าความสุขนั้นมีหลายระดับ ความสุขที่อิงวัตถุนั้นเป็นความสุขในระดับต้น มีความสุขที่ลึกและดีกว่านั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และควรเข้าถึง คือความสุขที่เกิดจากจิตที่สงบและปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของชีวิตและโลก ซึ่งเป็นอิสรภาพขั้นสูง ท่านเสนอท่าทีในการมองโลกและชีวิตแบบพุทธให้กว้างขวาง ควรโยงให้สัมพันธ์กับชีวิตและสังคมปัจจุบัน ทำให้เห็นว่าดุลยภาพระหว่างชีวิต สังคม กับธรรมชาตินั้นไม่อาจแยกได้จากการพัฒนามนุษย์ โลกทัศน์ที่ตระหนักถึงสังขารของชีวิตและโลก เช่น ความสุขและศักยภาพของมนุษย์ ตลอดจนสหสัมพันธ์ในธรรมชาติ และเห็นจริยธรรมในการดำเนินชีวิตสมควร

¹⁷ สศช. 2549, หน้า 64 และ 79

เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในวิถีสังคมประชา ทำให้ประชาสังคมมีความเข้มแข็ง¹⁸ ในขณะที่การพัฒนาแนวทางทุนนิยม อันได้แก่ การพัฒนาวัตถุ การเติบโตทางเศรษฐกิจ บริโภคนิยม ยึดถือประสิทธิภาพและความเป็นเสรีของตลาดเป็นคุณค่าสูงสุด ทำให้ดุลยภาพในธรรมชาติ สังคม และจิตใจเสียไป และเพราะเหตุว่าประชาสังคมไม่สามารถเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจทุน (และอำนาจรัฐ) ได้เลย ตราบใดที่บริโภคนิยมยังมีอิทธิพลแนบแน่นในจิตสำนึกและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม พุทธศาสนาแนวที่นำเสนอนี้จึงเป็นทางออกสู่ความเป็นอิสระจากการครอบงำทั้งของอำนาจรัฐและทุน พุทธศาสนาสามารถเสริมสร้างพลังทางจิตวิญญาณให้แก่ประชาสังคมได้ ขณะเดียวกันพุทธศาสนาก็ควรต้องได้รับการฟื้นฟู โดยเฉพาะการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์และการปฏิรูปโครงสร้างคณะสงฆ์ อันจะช่วยกอบกู้สถาบันหลักของสังคมให้กลับมาเป็นหลักให้แก่ประชาชนชาวไทย¹⁹

2.5 ชุมชน

ภาวะคุกคามที่ร้ายแรงที่สุดต่อสภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบันคือ การสูญเสียอัตลักษณ์ (identity) ของคนในชุมชน สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม ความหมายและวิถีชีวิตชุมชนถูกพรากออกไปโดยคนภายนอกซึ่งมีอำนาจมากกว่า ชาวบ้านมีอำนาจน้อยกว่าจึงต้องเป็นผู้เสียเปรียบ เป็นผู้ไม่รู้ และไร้ตัวตน ศาสตราจารย์ ดร.

¹⁸ พระไพศาล วิสาโล, 2546 *พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*, หน้า 416-418 นอกจากนี้ แนวปฏิบัติของพระสงฆ์นักพัฒนาในพื้นที่ชนบทหลายแห่งของไทย ก็มุ่งนำพระธรรมของศาสนาพุทธเข้าสู่วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนด้วย โปรดอ่านเพิ่มเติมใน Seri Phongphit (1988a) อ้างใน Akira Nozaki, "The Buddhist Way of Rural Development in Thailand" ใน Nozaki and Baker (2003), pp. 93-110 เป็นต้น

¹⁹ พระไพศาล วิสาโล, อ้างแล้ว, หน้า 413

อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสนอว่าควรมีกลไกเชิงสถาบันที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อชองชิงอัตลักษณ์ให้คืนกลับมาสู่ชาวบ้าน ท่านเน้นย้ำว่าเราควรมองการเปลี่ยนแปลงที่มีคนเป็นศูนย์กลางในฐานะผู้ปฏิบัติการหลัก การจัดการป่าชุมชนเป็นกลไกเชิงสถาบันประเภทหนึ่งที่จะทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรม ทำให้เกิดการพัฒนายังยืนมากขึ้น ภายในกระบวนการจัดการป่าชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญสองส่วนคือ สิทธิชุมชน และสิทธิการตรวจสอบถ่วงดุล สิทธิชุมชนเป็นสิทธิการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยมิได้เข้ามายึดครองเป็นเจ้าของ สิทธิในความเป็นเจ้าของยังเป็นของรัฐอยู่เหมือนเดิม การจัดการป่าชุมชนจึงเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะชาวบ้านร่วมมือกับรัฐ สิทธิอีกอย่างคือสิทธิในการตรวจสอบและถ่วงดุล ไม่ควรมีใครได้สิทธิจัดการป่าแบบเบ็ดเสร็จ ไม่ว่าจะป็นรัฐหรือชาวบ้านก็ตาม เมื่อสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์เป็นของคนท้องถิ่นที่อยู่ทีนั้น สิทธิในการตรวจสอบและถ่วงดุลควรมอบให้กับองค์กรอิสระ ได้แก่ คนในเมืองหรือกลุ่มภาคประชาสังคมอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน มีสิทธิเข้าไปดูแลป่าชุมชนด้วย โดยที่สิทธินั้นเป็นสิทธิในการดูแล ไม่ใช่สิทธิในการใช้และการจัดการ แต่ละภาคส่วนมีสิทธิกันคนละอย่าง²⁰

3. ระบบคุณค่าในชุมชนสมัยใหม่

ส่วนที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี่ เป็นการนำเสนอระบบคุณค่าที่สำคัญบางอย่าง ที่จะมีส่วนช่วยสร้างสถาบันใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น หรือให้แข็งแกร่ง

²⁰ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน" เอกสารนำเสนอในการประชุมปฏิบัติการเรื่อง *จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสียหายทางสังคมชนิดใหม่* วันที่ 2 สิงหาคม 2553 หน้า 13

มากขึ้น อธิบายอีกอย่างหนึ่งได้ว่าเป็นทุนสังคมในระดับลึกที่จะพุงระบบชุมชนสมัยใหม่ คุณค่าในส่วนแรกคือ สิทธิ พันธะสัญญา และเครือข่าย กลุ่มนี้เป็นส่วนที่ใช้ทวงคืนพื้นที่และต่อรองกับสิ่งที่มาจากภายนอก ถือว่าเป็นทุนสังคมในระดับชุมชน คุณค่าอีกส่วนคือ อิสรภาพ ความเป็นอิสระ ความเชื่อและความหวัง กลุ่มหลังนี้คือองค์ประกอบของวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นนามธรรมมากกว่า จัดได้ว่าเป็นทุนสังคมในระดับบุคคล แต่อยู่ลึกเข้าไปข้างในจิตสำนึกของผู้คน

3.1 สิทธิ (Right)

มีผลการศึกษาเป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันว่า ประชาชนที่มี "สิทธิ" และได้รับความเท่าเทียมใน "โอกาส" (Equalities of opportunities) เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจต่างๆ ของสังคมโดยตรง จะมีความพอใจในชีวิตมากกว่าประชาชนที่ไม่มี "สิทธิ" และไม่มี "โอกาส" เข้าร่วม²¹ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าประชาชนที่มีสิทธิและโอกาสตัดสินใจกำหนดและควบคุมชีวิตของตนเอง ของชุมชน และของสังคมส่วนรวม จะเกิด "ความภาคภูมิใจ" และมี "ศักดิ์ศรี" ดังนั้นระบบและกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจที่เคารพสิทธิของประชาชน และเปิดกว้างในโอกาส จะมีแนวโน้มเป็นการพัฒนาที่เป็นธรรมและสร้างสุขให้แก่ประชาชนได้ดีกว่าระบบที่เพิกเฉยต่อ "สิทธิ" และ "โอกาส" ในชีวิตของปวงชน ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัญหาใหญ่เรื่องหนึ่งที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ คือปัญหาการช่วงชิงและการใช้ทรัพยากร ความกังวลของชาวบ้านใน

²¹ อ่านเพิ่มเติมใน Kolm (1998:236-7), Sen (1999: 120-3; 2010: 235-8) และเดซาร์ท สุขก้าเนต (2547: 70)

เรื่องดังกล่าวนี้คือว่าหน่วยงานราชการมักจะคิดแทนชาวบ้าน หน่วยงานราชการขาดความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกทั้งไม่สนใจและไม่ยอมรับ "สิทธิ" ในการจัดการระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น²² ความเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่อง "สิทธิ" และ "โอกาส" ในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนรวมทั้งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เลือกวิถีการพัฒนาของตนเองได้จึงเป็นความถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้ การให้เสียงของผู้หญิงได้รับการรับฟังด้วยน่าจะมีส่วนช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้น สำหรับสังคมเมือง คนชนชั้นกลางเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ และมีส่วนแบ่งการบริโภคก้อนใหญ่ที่สุดในสังคมบริโภคนิยม สิทธิในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิทธิของผู้บริโภค จะเป็นตัวแปรสำคัญช่วยเพิ่มอำนาจประชาชนถ่วงดุลกับอำนาจของรัฐและทุน องค์กรด้านการคุ้มครองสิทธิของผู้บริโภคจะเข้ามารับหน้าที่ตรงนี้²³

3.2 พันธสัญญา (Contract)

ชุมชนสมัยใหม่มักจะพบปัญหาร่วมกันอย่างหนึ่งคือ สมาชิกมีพื้นฐานหลากหลาย และไม่รู้จักกันมากนัก ความสัมพันธ์ที่เคยตั้งอยู่บนความเกื้อกูลในรูปแบบเพื่อน เครือญาติ หรือผู้อาวุโส ถูกทดแทนด้วยความสัมพันธ์แบบใหม่ในระบบตลาด ความสัมพันธ์แบบ "พันธสัญญา" จึงเข้ามามีบทบาทแทนที่ความสัมพันธ์แบบส่วนตัว ในบริบทของการจัดการทรัพยากร ความเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อทวงสิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์

²² ราณี หัสสรังสี, "การร่วมศึกษาหาความจริง เสริมสร้างสุขภาพะจังหวัดชายแดนภาคใต้" 2553 หน้า 6

²³ วิชยา โกมินทร์, "การคุ้มครองผู้บริโภคที่ยั่งยืน บทบาทของใคร กรณีไทยและสาธารณรัฐเกาหลี" 2553.

จากดิน น้ำ ป่า โดยฝ่ายชาวบ้านแสดงให้เห็นชัดว่าสิทธิชุมชนกลายเป็นสถาบันใหม่ที่ต้องการเครื่องมือทันสมัยคือ "กฎหมาย" มาเป็นเครื่องรับประกันให้คนภายนอกชุมชนได้ยอมรับและปฏิบัติตาม²⁴ หรือแม้แต่ในชุมชนห่างไกลจากเมืองที่คนอยู่ร่วมกับป่า ความคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชนก็แสดงออกถึงการแสวงหาพันธะสัญญาใหม่ๆ เพื่อขีดเส้นกำหนดขอบเขตกติกาการอยู่ร่วมกัน ศยามล เจริญรัตน์ นำเสนอว่าป่าชุมชนมีพื้นฐานของการจัดการดูแลทรัพยากรป่า ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชนที่เกิดจากระเบียบประเพณี วัฒนธรรม และความรู้ที่สั่งสมกันมา ชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับทรัพยากรเหล่านี้มีรูปแบบวิธีการในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันตามบริบทของชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ ลักษณะภูมิประเทศ เชื้อชาติและชาติพันธุ์ ขนบประเพณีและความเชื่อ และต้องปรับให้เข้ากับปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบ เช่น นโยบายรัฐระดับชาติและระดับท้องถิ่น ระบบตลาด ปัญหาภัยธรรมชาติ และความต้องการผลิตภัณฑ์จากป่า เป็นต้น ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการที่แตกต่างกันด้วยเช่นกัน การจัดการภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างเกิดขึ้นจากภายในชุมชนเอง และสมาชิกในชุมชนให้การยอมรับกฎเกณฑ์ที่ชุมชนตั้งขึ้น²⁵ การจัดทำแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางปฏิบัติเพื่อการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ที่เสนอโดย อุ่นเรือน เล็กน้อย ก็เป็นเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ เป็นความพยายามกำหนดกติกาใหม่ในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ กำหนดขั้นตอนไว้อย่างละเอียด เพื่อ

²⁴ ประเด็นดังกล่าวได้รับการยืนยันในงานเขียนของ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่กล่าวถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์. โปรดอ่านเพิ่มเติมใน ฉัตรทิพย์ (2553: 160)

²⁵ ศยามล เจริญรัตน์, "ความสุขชุมชนบนความพอเพียง: ตัวชี้วัดการจัดการป่าชุมชน" 2553 หน้า 4-5

ป้องกันมิให้ภาครัฐใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด²⁶ อย่างไรก็ตาม ระบบพันธะสัญญาที่เกิดจากสัมพันธภาพทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันได้สร้างมหันตภัยให้เกิดการทำร้ายซ้ำเติมแก่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นจำนวนมาก ดังเช่นกรณีที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมพันธะสัญญาภายใต้การพึ่งพาของทุนและระบบตลาด ไร่ซึ่งอำนาจต่อรอง และมีชีวิตอยู่อย่างเสียเปรียบในชนบท²⁷

3.3 เครือข่าย (Networks)

ในหนังสือชื่อ การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน (2553) เขียนโดย ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อธิบายความสำคัญของเครือข่ายจากแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ว่าเป็นคุณค่าที่จำเป็นสำหรับการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น การสร้างเครือข่ายชุมชนเป็นก้าวที่สำคัญขั้นหนึ่งเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบบชุมชน ต่อจากการสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน เป้าหมายคือให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งภายในและระหว่างชุมชน เป็นเพราะเหตุว่าในบริบทปัจจุบันที่อำนาจรัฐและทุนแผ่ขยายเข้ามาถึงชุมชน ชุมชนจึงอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องต่อรองกับองค์กรอื่นหรือชนชั้นอื่นในสังคมตลอดเวลา ต้องคิดหาวิธีที่จะปกป้องรักษาทรัพยากรในท้องถิ่นจากการแย่งชิงโดยอำนาจภายนอก เครือข่ายชุมชนถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของประชาสังคม ดีความได้ว่าภาคประชาชนต้องจัดตั้งเครือข่ายของตนเองขึ้นมา เชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อช่วงชิงความหมาย สร้าง

²⁶ อุณเรือน เล็กน้อย, "การมีส่วนร่วมเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นสุข" 2553

²⁷ อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2553 "พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน" หน้า 5

พื้นที่ต่อรองให้ตนเอง ทำให้รัฐและทุนปฏิบัติตาม รวมทั้งชุมชนอาจต้องร่วมเป็นพันธมิตรกับองค์กรของชนชั้นอื่นในกระบวนการต่อสู้เพื่ออำนาจในสังคมนั้น ในแนวคิดชุมชนสมัยใหม่ หากจะมีชุมชนขนาดใหญ่เพื่อทำกิจกรรมบางประการ ชุมชนใหญ่นั้นควรเกิดจากเครือข่าย จากการถักทอกันขึ้นมาเองจากชุมชนขนาดเล็ก²⁶ ในสังคมปัจจุบัน ความก้าวหน้าของแนวคิดชุมชนที่ถูกนำไปใช้จริงในทางปฏิบัติ มักจะอยู่ในขั้นแรกๆ เท่านั้น กล่าวคือ เป็นการสร้างเครือข่ายภายในชุมชน (และยังไม่เข้มแข็ง)²⁹ ส่วนที่ล้ำหน้าไปไกลกว่านั้นยังมีน้อย หรือไม่ก็เป็นเพียงการเชื่อมโยงเครือข่ายบางด้านเท่านั้น มิใช่การจัดสวัสดิการเต็มที่ ที่มีมิติต่างๆ ครอบคลุมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง มีโอกาสได้สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกัน ร่วมกันในการจำหน่ายและขนส่ง ร่วมกันในการจัดหาของอุปโภค แลกเปลี่ยนวัตถุดิบและตลาด ลักษณะความสัมพันธ์ของการผลิตและจำหน่ายเป็นแบบแนวราบ เรียกว่าเศรษฐกิจชุมชนที่มีลักษณะเป็นสหกรณ์ครบรูป ซึ่งจะเป็นฐานของการปกครองแบบกระจายอำนาจต่อไป

3.4 อิสรภาพ (Freedom)

คำว่า "อิสรภาพ" มีความหมายในหลายแง่มุม อาจจะหมายถึงเสรีภาพ

²⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553: 160

²⁹ กิจกรรมที่ยกมาเป็นตัวอย่างในการสัมมนาวิชาการเรื่อง สร้างสุขเพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 3 กันยายน 2553 มีปรากฏอยู่ในงานของ อเนกพล เกือมา (2553) เรื่อง "ขะสร้างสุขจากโรงเรียนสู่ชุมชน" ซึ่งเป็นการสร้างเครือข่ายร่วมมือระหว่างโรงเรียน ภาครัฐ ธุรกิจเอกชน กับชุมชน ทั้งนี้จำกัดอยู่เพียงมิติด้านสิ่งแวดล้อมเฉพาะขะในชุมชน อีกบทความของ กิ่งกาญจน์ จงสุขไกล (2553) เรื่อง "การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อสร้างสุขในสถานศึกษา" บทความหลังเป็นเรื่องเกี่ยวกับความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับสถานศึกษาในชุมชนที่จะลดพฤติกรรมเสพยาเสพติดในชุมชน ทั้งสองโครงการมิได้วิเคราะห์ว่าโครงการความร่วมมือประสบความสำเร็จในการเครือข่ายชุมชนได้จริงมากแค่ไหน

ส่วนบุคคล (personal liberty) หรือ เสรีภาพในการติดต่อกัน (liberty to transact) แต่ที่แน่แท้คือ "อิสรภาพ" ไม่ขึ้นอยู่กับจำนวนทางเลือก ขอเพียงในบรรดาทางเลือกเหล่านั้นมีทางเลือกบางอย่างที่มีความน่าดึงดูดใจอยู่ในนั้น³⁰ อิสรภาพเกี่ยวกับความสุขอย่างไร ในคำนิยามคำว่า "ความสุข"³¹ จากกลุ่มที่เรียกว่า ความสุขเชิงอัตวิสัย (Subjective Well-being) อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นความสุขที่เป็นจิตวิสัยหรือเป็นส่วนตัว Diener (1998) ให้ความหมายว่า คือ "การประเมินคุณค่าของชีวิตปัจเจกบุคคล ซึ่งคุณค่าที่กล่าวถึงนี้ อยู่ในรูปของกระบวนการการคิด เช่น เกี่ยวกับความพึงพอใจที่มีต่อการแต่งงาน ชีวิต หรือการทำงาน และอยู่ในรูปของสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น เช่น สภาวะอารมณ์" อีกความหมายให้โดย Ratzlaff et.al. (2000) คือ "การประเมินท่าทีต่อชีวิตของปัจเจกบุคคล ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของความพึงพอใจในชีวิต หรืออารมณ์ความรู้สึก" การให้ความหมายเรื่อง ความสุขตามอัตวิสัย ที่กล่าวมานี้ Simon (1998) บ่งชี้ว่า ความอยู่เย็นเป็นสุข (Well being) ควรจะกลับไปให้ความสนใจกับปฏิกิริยาของผู้คนที่ใช้ประเมินชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา โดยเชื่อว่า แต่ละบุคคลจะให้คำนิยามของคำว่ากรกินดี อยู่ดี (Well being) ของตนเอง คนทุกคนควรจะมี "อิสรภาพ" ในการเลือกเข้าถึงความสุขของตนเอง

การเปิดพื้นที่ความรู้เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการโดยชุมชน เช่น การจัดการป่าชุมชน ถือได้ว่าเป็นการเปิดกว้างทางเลือกที่นำไปสู่อิสรภาพของบุคคล ไม่ว่าจะเลือกการระบบการจัดการแบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม

³⁰ Sen (1999:117)

³¹ คำที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า "ความสุข" (Happiness) มีอยู่หลายคำ ได้แก่ ความอยู่ดีกินดี หรือบางทีเรียกว่าความอยู่เย็นเป็นสุข (Well-being) มีอีกคำคือ ความพึงพอใจในชีวิต (Life satisfaction) อีกคำคือ คุณภาพชีวิต (Quality of life) และคำว่า สวัสดิการ (Welfare) ในทางเศรษฐศาสตร์ มีคำที่นิยมใช้และมีความหมายใกล้เคียง ได้แก่ คำว่า อรรถประโยชน์ (Utility) ซึ่งเป็นความพึงพอใจส่วนมากได้จากการบริโภค

หรือการแลกเปลี่ยนภายใต้ระบบตลาดก็ได้ทั้งสิ้น แต่การปรับกลไกทางสังคมท่ามกลางระบบทุนนิยมเสรีและกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้มข้นนั้นทำไม่ง่าย หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 เมื่อสภาพการเปลี่ยนแปลงชีวิตในชนบทเกิดขึ้นขนานใหญ่ ชาวบ้านบางส่วนถูกผลักออกจากไร่นาให้กลายเป็นคนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ชาวนาส่วนที่ยังทำการเกษตรอยู่ในชนบทต้องกลายเป็นชาวนาที่ปลูกพืชภายใต้บงการของตลาดโลกมากขึ้น ชาวนาในเชียงใหม่และเชียงรายทำนาและเลือกสายพันธุ์ข้าวญี่ปุ่นเพราะผลิตเพื่อทำเหล้าสาเกส่งออกไปขายประเทศญี่ปุ่น ชาวบ้านในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือบางแห่งปรับเปลี่ยนอาชีพจากทำไร่และโรงบ่มยาสูบ หันมาเพาะปลูกมันฝรั่งส่งให้กับบริษัทขนาดใหญ่ เพื่อแปรรูปเป็นมันฝรั่งอบกรอบ หรือชาวนาบางส่วนผันตัวเองไปทำฟาร์มเลี้ยงไก่ไขขนาดใหญ่เพื่อส่งให้บริษัทการเกษตรรายใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับโรงงานเป็นแบบพันธะสัญญามากขึ้นทุกขณะ ชาวบ้านบางส่วนอาจจะพึงพอใจเพราะทำให้พวกเขามีความมั่นคงในการขายผลผลิต แต่ก็กลายเป็นผู้ผลิตที่อยู่ในกำกับของนายทุนมากขึ้น และตกอยู่ในสภาพที่ไม่ต่างจากการเป็นคนงานรับจ้าง เมื่อประเมินจากสถานภาพทางเศรษฐกิจแล้ว แม้ว่าชาวบ้านส่วนหนึ่งเลือกที่จะกลับไปเป็นชาวนาใหม่อีกครั้งหนึ่งและอาจจะมีที่ดินเป็นของตนเอง มีโอกาสในการทำมาหากิน แต่ชาวนาที่ขาดอิสรภาพในการควบคุมการทำกินของตนเอง ไม่ได้สถานะทั้งชาวนาหรือคนงานรับจ้าง³² ศาสตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ ตั้งข้อสังเกตว่าในทุกวันนี้ เรามองตลาดว่าเป็นพลังขับเคลื่อนหลักในระบบเศรษฐกิจ แต่คนที่อยู่ภายใต้ระบบตลาดกลับกลายเป็นคนไม่มีความสุข

³² อานันท์ 2553, อ้างแล้ว หน้า 5

เพราะเหตุว่าที่ผ่านๆ มา เรามักจะเน้นระบบตลาดทุนนิยมเพียงครั้งเดียว เฉพาะในด้านที่ให้ตลาดเป็นแบบเสรี ขณะที่ไม่ให้ความสำคัญกับด้านของความเป็นธรรม ระบบตลาดเสรีของเราจึงเสรีแต่ไม่แฟร์ ดังนั้น เราจึงควรจะต้องควบคุมตลาด ไม่ปล่อยให้ตลาดทำงานแต่เพียงด้านเดียว เพราะจะทำให้บุคคลขาดอิสรภาพในการทำกิน คงจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับอีกครั้งหนึ่งคือ เรื่องความเป็นธรรม มากขึ้น³³

3.5 ความไว้วางใจ (Trust)

การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ หรือการกำหนดนโยบายสาธารณะต่างๆ มีความสัมพันธ์กับความสุขของมนุษย์ มีการศึกษาพบว่า ประชาชนให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมในกระบวนการตัดสินใจพอๆ กับ ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการตัดสินใจ หรือจากนโยบาย แสดงว่าประชาชน ไม่ได้ประเมินเพียงความเป็นธรรมของนโยบาย แต่ยังมีเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการตัดสินใจด้วย³⁴ การได้รับการยอมรับ และเคารพในศักดิ์ศรีระหว่างกัน ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการตัดสินใจ ความสัมพันธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการจะสร้าง "ความไว้วางใจ" ทำให้ยอมรับฟัง และเปิดใจ พิจารณาข้อเสนอต่างๆ อย่างจริงจัง งานศึกษาของราณี หัสสรังสี ที่เข้าไปศึกษาหาทางออกในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งรุนแรงจังหวัดชายแดน ชายใต้ ชี้ให้เห็นคนท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการแผ่ขยายของกระแส โลกาภิวัตน์ ความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีมากกว่าความขัดแย้ง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15

³⁴ Frey and Stutzer (2002:154) อ้างใน เดชรัต สุขกำเนิด (2547: 70)

ระหว่าง "ประชาชน" กับ "รัฐ" คนในสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเกิดความสับสน และยังปรับตัวไม่ทัน การทำงานเพื่อสร้างสันติสุขในพื้นที่ทำได้ยากลำบากเพราะประชาชนหวาดระแวงสูง³⁵ สังคมต้องปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ในการแก้ไขปัญหาว่า กระบวนการกำหนดนโยบาย กระบวนการรับฟังสาธารณะ หรือวิธีการใช้อำนาจแบบเดิมๆ ใช้ไม่ได้ผลอีกแล้ว การแก้ปัญหาทางสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วยการใช้แนวทางทุ้มเทงประมาณแต่เพียงอย่างเดียวไม่มีวันที่จะสำเร็จ ต้องเข้าใจว่าชาวบ้านในพื้นที่มีความเป็นอยู่อย่างไร ต้องการอะไร ต้องเข้าใจความต้องการของชาวบ้าน มิใช่เข้าใจกันเองเจกเช่นในปัจจุบัน

3.6 ความเชื่อ (Beliefs)

การสร้างสถาบันขึ้นใหม่เพื่อใช้รับมือกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบันจะต้องเผชิญกับอุปสรรคขวากหนามมากมาย แนวทางที่ท่านอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้เสนอในตอนต้นคือ การเปิดพื้นที่ปฏิบัติการทดลองความรู้ใหม่ๆ โดยมีชาวบ้านเป็นแกนหลักในการปฏิบัติการ เนื่องจากในระยะต้นของการดำเนินโครงการทดลองปฏิบัติการนั้น แนวคิด ผลประโยชน์ และการจัดระบบต่างๆ ยังไม่มีตัวอย่างที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ชาวบ้านบางส่วนจึงอาจจะไม่เชื่อมั่นว่าจะประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต ในระยะเริ่มต้นจึงมีข้อแนะนำว่า ความเชื่อมั่นในตัวผู้ นำเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง อาจจะมากกว่าความไว้วางใจกันในหมู่สมาชิกตามที่ปรากฏในทฤษฎีตะวันตก

³⁵ ภาณี นัสสรังสี, เรื่องเดิม หน้า 3

เสียอีก³⁶ ทางภาคอีสานของไทย มีประชาชนชาวบ้านอยู่เป็นจำนวนมาก ใน
 ทรนคนะของประชาชนชาวบ้าน ความสุขมีความหมายที่กว้าง โดยให้
 ความสำคัญกับความสุขที่เป็นนามธรรมและความสุขในระดับจิตใจที่เป็น
 ความสุขขั้นที่ละเอียดขึ้นกว่าความสุขทางกายด้วย แต่ความสุขทางกายนั้น
 อาจเป็นฐานในการบรรลุความสุขในขั้นจิตใจ ในทรนคนะของพ่อมหาอยู่
 สุนทรธัย ประชาชนชาวบ้านอาวุโสจังหวัดสุรินทร์ ให้ความเห็นว่า ความสุข
 ประกอบไปด้วยปัจจัยสำคัญ 5 ประการ คือ อารมณ์ที่ดี อากาศที่ดี อาหารที่ดี
 สมุนไพรที่ดี และการเงินที่ดี โดยอาศัยศีลเป็นพื้นฐานสำคัญในการเข้าถึง
 ความสุขดังกล่าว ในทำนองเช่นเดียวกันกับความเห็นของพ่อสุทธิพันธ์
 ปรัชญพฤทธิ ประชาชนชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งได้ยึดหลักธรรมคำสอนของ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอาศัยธรรมะของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า "การ
 ทำงานเพื่อเงินนั้นต้องรอจนกว่าได้เงินเสียก่อนจึงจะรู้สึกพอใจและมีความสุข
 แต่การทำงานเพื่องาน พอลงมือทำก็พอใจแล้ว และจะเป็นสุขในทันที ส่วน
 เงินนั้นจะไปไหนเสียเล่า" เช่นเดียวกับความเห็นของพ่อเชียง ไทยดี ประชาชน
 ชาวบ้านจังหวัดสุรินทร์ ที่ได้กล่าวไว้ว่า ความสุขคือ การทำงานอย่างบริสุทธิ์
 ที่สุด โดยไม่ทำให้ใครเดือดร้อน สำหรับทัศนะเรื่องความสุขจากประชาชน
 ชาวบ้านอีกท่านคือ พ่อผาย สร้อยสระกลาง ประชาชนชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ มี
 ความเห็นที่ใกล้เคียงกันกับพ่อเชียง ไทยดี ประชาชนชาวบ้านจังหวัดสุรินทร์ ว่า
 ความสุขประกอบไปด้วย การมีหลักประกันในชีวิต อันได้แก่ ปัจจัย 4 ความ
 อบอุ่นในครอบครัว ชุมชนเข้มแข็ง สุขภาพกายและใจที่เข้มแข็ง สิ่งแวดล้อม
 ที่ดี ความภาคภูมิใจ อีสราภาพ และรวมไปถึงการเข้าถึงธรรมะ โดยทั้งหมดนั้น

³⁶ ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ, 2547 "การพัฒนาาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง" ใน
 เศรษฐศาสตร์แห่งความสุขและการแบ่งปันว่าด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนและชุมชน, หน้า 180-81

ต้องอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและการพึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นหลัก ลำคัญ ดังนั้นถ้ากล่าวโดยสรุปแล้ว จะพบว่าในทฤษฎีของนักปราชญ์ชาวบ้านไทยได้ให้ความสำคัญกับหลักการพื้นฐานทางด้านปัจจัย 4 เป็นพื้นฐานของความสุข นอกเหนือจากนี้แล้ว องค์ประกอบของความสุขในความเห็นของปราชญ์ชาวบ้านเหล่านั้น ยังรวมไปถึง สภาพพื้นที่ สภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี อากาศบริสุทธิ์ ความอบอุ่นของสถาบันครอบครัว ชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง สุขภาพกายและใจที่ดี แต่จะเห็นความแตกต่างกับทฤษฎีตะวันตกอยู่ประการสำคัญหนึ่งคือ การให้ความสำคัญในส่วนของการเข้าถึงธรรมชาติว่าเป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อความสุขของตน³⁷ ความเชื่อว่าเป็นหนทางบรรลุความสุขในภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความดีงามและเป็นวิถีทางที่ถูกต้อง ประกอบกับ ความเชื่อมั่นในตัวผู้นำ ความไว้วางใจกัน และเห็นพ้องกันถึงการรวมกลุ่มกันทดลองปฏิบัติเพื่อให้เห็นจริงตามความเชื่อนั้น จะเป็นทางออกจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

3.7 ความหวัง (Hope)

ชาวบ้านเกือบทุกคนที่จะมาเข้าร่วมการปฏิบัติการสร้างความรู้ใหม่มี ปัญหาสะสมที่แทบจะสิ้นหวังในชีวิต โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจ เช่น รายได้ต่ำหรือไม่มีรายได้ รายจ่ายสูง ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น การสร้างสถาบันใหม่เป็นการมองทางออกของปัญหาโดยองค์รวม มิใช่เพียงแค่ว่าปัญหาใดปัญหาหนึ่ง และอาจค้นพบว่ามีระดับของความรู้ที่หลากหลายซ่อนอยู่ภายในนั้น ความรู้บางอย่างอาจใช้โอกาสที่มีอยู่และเครื่องมือที่เกิดใหม่ที่เข้ามากับการเปลี่ยนแปลงที่ทันสมัยพัฒนาเป็นสถาบันที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน สถาบัน

³⁷ ญัฎฐาภรณ์ เลียมจรัสกุล, 2550 หน้า 28-29

ด้านนี้ได้แก่ตัวอย่างที่ยกมาอธิบายไว้แล้วก่อนหน้านี้คือ การจัดการสิทธิชุมชนหรือองค์กรด้านผู้บริโภค ที่ช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งและอยู่ร่วมกับโลกาภิวัตน์และโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมใหม่ ขณะที่ความรู้ก็อีกอย่างอาจยกระดับของปฏิบัติการไปสู่การพลิกกลับโครงสร้าง หลายกลุ่มทางภาคอีสานมีแนวคิดเรื่องการใช้ระบบนิเวศชุมชน หรือระบบนิเวศวัฒนธรรมอีสาน เพื่อท้าทายโลกาภิวัตน์ กลุ่มทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเรียกร่องสิทธิของคนที่อยู่ก่อนเพื่อต่อต้านมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม โรงงานเหล่านี้ก็เข้ามาพร้อมกับโลกาภิวัตน์ด้วยเช่นกัน กลุ่มเกษตรกรกรรมยั่งยืนคัดค้านความคิดกระแสหลักเรื่องการทำเกษตรแบบสมัยใหม่ด้วยโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการสามารถพิสูจน์ด้วยตนเองว่าความรู้ที่ได้จากการทดลองปฏิบัติการฟื้นฟูเศรษฐกิจพึ่งตนเองได้จริง³⁶ ชาวบ้านทุกฝ่ายที่กล่าวมามีชีวิตอยู่บนความหวัง ความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่อาจจะให้คำตอบที่คนในปัจจุบันส่วนใหญ่ไม่ได้จึกคิดมาก่อน เช่น ความสุขในสังคมมิได้เกิดจากความร่ำรวย แต่อาจจะมีความสุขจากการให้ หรือมีความสุขจากการได้กระทำ หรือจากวิธีอื่นๆ อีก ฉะนั้น ต้องทำให้ผู้คนในสังคมมีความหวัง และทำให้มีคนบรรลุถึงความหวังนั้นให้เห็นได้มากขึ้นๆ ไปเรื่อยๆ

³⁶ สุภา โยเมือง, 2547 "เกษตรกรกรรมยั่งยืน: การฟื้นฟูเศรษฐกิจพึ่งตนเอง กรณีศึกษาโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย" ผลการทดลองได้จากตารางหน้า 141.

4. ส่งท้าย

ผลการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่ผ่านมาฟ้องว่า ความทันสมัยทางวัตถุแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะไม่เพิ่มความสุข สังคมส่วนใหญ่กำลังเผชิญกับความไม่เท่าเทียมในการใช้ทรัพยากร เข้าไม่ถึงสิทธิ มีความเสี่ยงสูงในการดำเนินชีวิต ขาดความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต ไร้อำนาจในการควบคุมตนเองให้ปลอดภัยจากอำนาจทุนและรัฐ รวมทั้งไร้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรวดเร็วจากโลกาภิวัตน์ทำให้วิถีชีวิตผู้คนผิดแผกจากเมื่อก่อน แต่สถาบันเดิมๆ ในสังคมทำงานไม่ได้ผลเสียแล้ว บ้าน วัด โรงเรียน กำลังกลายเป็นสิ่งชำรุดในประวัติศาสตร์ถ้าหากไม่ดำเนินการแก้ไขให้เท่าทันกับปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น การหลุดพ้นจากสภาพอับจนเช่นนี้อาจทำได้จากการสร้างสุขโดยการพัฒนาทางจิตใจ แต่นั่นก็เป็นวิธีเอาตัวรอดโดยส่วนตัว ในระดับสังคมส่วนรวมแล้วยังมีความสุขที่เราไปไม่ถึงเพราะสังคมยังไม่เป็นธรรมและขาดสันติสุข แม้ในระดับปัจเจก ความสุขในสังคมแก่งแย่งแข่งขันอาจจะวัดได้จากรายได้และประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจที่เป็นความพึงพอใจแบบแคบๆ คนส่วนน้อยเท่านั้นที่คิดว่าตนเองมีความสุข การพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืนมากกว่า จำเป็นต้องขยายความหมายของความสุขให้ไกลออกไปจากความเจริญทางเศรษฐกิจ ยังมีปัจจัยอื่นอีก ได้แก่ สิ่งแวดล้อม สุขภาพประชาชน และความมั่นคงหรือสวัสดิการสังคม รวมถึงไม่อาจละเลยการพัฒนาทางจิตใจด้วย วิธีเพิ่มความสุขจำเป็นต้องระดมสรรพกำลังทั้งมวลที่อยู่ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรธุรกิจ หรือชุมชน ต้องฟื้นฟูสถาบันหลักที่มีอยู่เดิมในสังคมให้ทันกับสถานการณ์ และควรต้องสร้างสถาบันใหม่ๆ ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพใหม่ของชีวิตประชาชน

การสร้างสถาบันใหม่ๆ ที่มีพลังสอดรับการเปลี่ยนโครงสร้างสังคมสามารถทำได้โดยภาคประชาชน พลังเช่นว่านี้มีองค์ประกอบที่สำคัญมาจากการต่อสู้เพื่อให้มี "สิทธิ" และ "พันธะสัญญา" เพื่อมาเสริมคุณค่าแบบเก่าที่กำลังเสื่อมถอยลง กระบวนการในการค้นหาความรู้และสร้างกลไกเชิงสถาบันที่เหมาะสมก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการเติมเต็มความสุขส่วนที่ขาดทางวัตถุ เพราะความรู้ไม่ได้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว และไม่มีความรู้สำเร็จรูปอันหนึ่งอันใดที่ใช้งานได้ดีแบบความรู้ทั่วไปที่เมื่อก่อนใช้ได้ผลก็ยอมใช้ได้ อีกรับทุกกรณี ทุกสิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมจากนี้ไปต้องการการจัดการแบบมีส่วนร่วม ถ้าอยากได้ต้องช่วยกันสร้าง สถาบันใหม่จะเกิดขึ้นได้จากการเปิดพื้นที่ของความรู้ ให้มีกระบวนการและปฏิบัติการเรียนรู้โดยชุมชน และต้องให้คนทั้งหลายที่อยู่ในสังคมแสดงออกมาเองว่าความรู้เรื่องความสุขที่พวกเขาอยากจะได้คืออะไร ให้พวกเขาบอกคนอื่นว่าความสุขนั้นเป็นอย่างไร เพื่อสร้างความรู้ที่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่าน มีคุณค่าอยู่มากมายที่จะช่วยสร้างสถาบันเหล่านั้นให้เกิดขึ้นได้ ในบทความนี้ทดลองเสนอคุณค่าบางตัว อย่างเช่น สิทธิ พันธะสัญญา เครือข่าย อิสรภาพ ความไว้วางใจ ความเชื่อ และความหวัง คงจะมีอย่างอื่นอีกนอกเหนือจากที่กล่าวไว้นี้ ความรู้เรื่องความสุขและวิธีการสร้างสุขจะส่งผ่านการสร้างเครือข่าย และการขับเคลื่อนความรู้ เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้จริงๆ

เอกสารอ้างอิง

- กัปต์ฤทัย ปุงคานนท์. (2552) "การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กิ่งกาญจน์ จงสุขไกล. "การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อสร้างสุขในสถานศึกษา" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง สร้างสุขเพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553) การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์. บรรณาธิการ (2548) ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน, กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- เดชรัด สุขกำเนิด. (2547) "เศรษฐศาสตร์แห่งความสุข: มุมมองว่าด้วยความสุขของเศรษฐศาสตร์นอกกระแสหลัก" ใน เศรษฐศาสตร์แห่งความสุขและการแบ่งปันว่าด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนและชุมชน, คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, หน้า 39-76.
- ตีรณ พงศ์มฆพัฒน์. (2553) นโยบายความสุข: จิต วัตถุ และความ ต้องการที่ไม่สิ้นสุด, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม

- สุขภาพ ภายใต้แผนงานสร้างเสริมการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษา
ไทยเพื่อการพัฒนานโยบายที่ดี (นสธ.) สถาบันศึกษานโยบาย
สาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- "ธัมมิกสังคมนิยมของพุทธศาสนิกชน" ใน *พุทธศาสนา* ปีที่ 66 เล่ม 4
พฤศจิกายน 2541-มกราคม 2542 หน้า 27-51.
- ณัฐสารภรณ์ เสียมจรัสกุล. (2550) "เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยความสุข กรณีศึกษา
ประชาชนในพื้นที่กรุงเทพมหานคร" วิทยานิพนธ์ในหลักสูตร
ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะ
เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538) "ชาติไทย และเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา"
ใน *ชาติไทย เมืองไทยแบบเรียนและอนุสาวรีย์*, กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์มติชน.
- ปรกรณ์ เลิศเสถียรชัย. "สร้างคุณธรรมในเศรษฐกิจ ทัศนะสองสำรวจตนเอง
และสร้างสรรค์ร่วมกัน" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง
สร้างสุขเพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-
พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี
- ปัทมาวดี โพนบุญกุล ชูชุกิ. (2547) "การพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อ
การพึ่งตนเอง" ใน *เศรษฐศาสตร์แห่งความสุขและการแบ่งปัน
ว่าด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนและชุมชน*, คณะกรรมการจัดงาน
มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, นนทบุรี: หน้า 161-221
- พระไพศาล วิสาโล. (2546) *พุทธศาสนาไทยในอนาคต: แนวโน้ม
และทางออกจากวิกฤต*, กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

ราณี หัสสรังสี. "การร่วมศึกษาหาความจริง เสริมสร้างสุขภาวะจังหวัด
ชายแดนภาคใต้" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง สร้างสุข
เพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคาร
ประชาธิปไตย-รำไพพรรณี.

วิชา โกมินทร์. "การคุ้มครองผู้บริโภคที่ยั่งยืน บทบาทของใคร กรณีไทย
และสาธารณรัฐเกาหลี" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง
สร้างสุขเพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-
พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. (2548) "สังคมสมานฉันท์ในแบบเรียน" การ
สัมมนาวิชาการประจำปี 2548 เรื่อง สู่สังคมสมานฉันท์ จัดโดย
สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ซิตี้
จอมเทียน จังหวัดชลบุรี วันที่ 26-27 พฤศจิกายน 2548.

ศยามล เจริญรัตน์. "ความสุขชุมชนบนความพอเพียง: ตัวชี้วัดการ
จัดการป่าชุมชน" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง สร้างสุข
เพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วัน
ศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคาร
ประชาธิปไตย-รำไพพรรณี.

"สภาวะเกษตรกรไทย จำนวนลด อายุเฉลี่ย 45-51 ปี 80% เป็น หนี้จนตรอก"
มติชนสุดสัปดาห์. (13 สิงหาคม 2553)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549)
"การติดตามประเมินผลการพัฒนาประเทศ ด้านเศรษฐกิจ

สังคมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม" เอกสารโรเนียว.

_____. (2549) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554), กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

_____. (2553) "รายงานการติดตามประเมินผล 3 ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10" เดือนสิงหาคม.

สุภา ไยเมือง. (2547) "เกษตรกรรมยั่งยืน: การฟื้นฟูเศรษฐกิจพึ่งตนเอง กรณีศึกษาโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของ เกษตรกรรายย่อย" ใน เศรษฐศาสตร์แห่งความสุขและการ แบ่งปันว่าด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนและชุมชน, คณะกรรมการ จัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน, หน้า 123-158.

อเนกพล เกื้อมา. "ขยะสร้างสุข จากโรงเรียนสู่ชุมชน" เอกสารประกอบการ ประชุมวิชาการ เรื่อง สร้างสุขเพื่อสังคม จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันศุกร์ที่ 3 กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2553) "พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการ ใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน" เอกสารนำเสนอในการประชุมปฏิบัติการ เรื่อง จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยง ทางสังคมชนิดใหม่ จัดโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขา สังคมวิทยา ณ ห้องประชุมภาณุมาศ ชั้น 10 โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพมหานคร วันที่ 2 สิงหาคม 2553.

อุ้นเรือน เล็กน้อย. "การมีส่วนร่วมเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็น

สุข" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง สร้างสุขเพื่อสังคม
จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันศุกร์ที่ 3
กันยายน 2553 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ อาคารประชาธิปก-
รำไพพรรณี.

- DFID (2010) *The Politics of Poverty: Elites, Citizens, and States*, A
Synthesis Paper. Available at <http://bit.ly/9Z5aSx>
- Frey, B. and Stutzer, A. (2002) *Happiness and Economics: How the
Economy and Institutions Affect Well-being*.
- Hechter, M. and Horne, C. (eds.) (2003) *Theories of Social Order:
A Reader*, Stanford: Stanford University Press.
- Kahneman, D. et. al (2009) "National Time Accounting: the Currency
of Life," in *Measuring the Subjective Well-Being of Nations*,
University of Chicago Press for NBER, pp.9-86.
- Kahneman, Daniel and Alan B. Krueger (2006) "Developments in the
Measurement of Subjective Well-Being," *Journal of Economic
Perspectives*, 20(1): 3-24.
- Kolm, S. C. (1998) *Modern Theories of Justice*, Cambridge: MIT
Press.
- Krueger, Alan B. (2005) "Slides Used in Fiscal Studies Policy
Lecture," *Econometric Society World Congress*.
- Narayan, Deepa. (2000) *Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?*,
New York: Oxford University Press.
- Nozaki, A. and Baker, C., (ed.) (2003) *Village Communities, States,*

and Traders: Essays in honour of Chatthip Nartsupha,
Bangkok: Thai-Japanese Seminar and Sangsan Publishing
House.

Sen, A. (1999) *Development As Freedom*, New York: Alfred A. Knopf.

Sen, A. (2010) *The Idea of Justice*, London: Penguin Books.

**การร่วมศึกษาหาความจริง
เสริมสร้างสุขภาวะ
จังหวัดชายแดนภาคใต้**

ราณี หัสสร้างสี¹

---

¹ คณะทำงานวาระทางสังคม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

เหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นรอบใหม่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ปี 2547 ได้เป็นจุดเริ่มต้นของคณะทำงานวาระทางสังคม ในโครงการร่วมศึกษาหาความจริง เสริมสร้างสุขภาวะ จังหวัดชายแดนภาคใต้อันประกอบด้วยนักวิชาการอาวุโส นักวิจัยรุ่นใหม่ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนนอกพื้นที่ ที่ทำงานร่วมกับคนข้างในพื้นที่ และตระหนักดีว่าการทำงานเรื่อง จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นงานที่ยากและสำคัญ โดยเฉพาะการเข้าไปทำงานสัมพันธ์กับคนในพื้นที่ ไม่ปล่อยให้ชาวบ้านเผชิญชะตากรรมแต่ตามลำพัง นับเป็นความสำคัญระดับพื้นฐาน

สิ่งที่พวกเราทุกคนต้องเผชิญในงานนี้ คือ ความหวาดกลัว พวกเราต้องจัดการกับความกลัวของตัวเองเป็นอันดับแรก แต่เมื่อทำงานผ่านมาได้สองปี พวกเราได้เพื่อน ได้เครือข่ายกว้างขึ้น จากเดิมที่ไม่รู้จักมักคุ้นเลย พวกเราได้เรียนรู้มากขึ้นว่า ความกลัวที่เกิดขึ้นกับแต่ละคนไม่ใช่เป็นเรื่องปัจเจกบุคคล แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ดังที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้สรุปว่า "ขณะนี้สิ่งซึ่งเราเห็นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ อาจเรียกได้ว่า อุตสาหกรรมสร้างความไม่มั่นคง คือมีผู้ผลิต ผู้จำหน่ายจ่ายแจก มีผู้ลงทุน และมีผู้ได้รับผลประโยชน์ ไม่ได้เลือกว่าคุณเป็นฝั่งรัฐหรือไม่ฝั่งรัฐ"²

การทำงานเรื่อง 3 จังหวัดภาคใต้ จึงต้องสนใจเรื่องการดูแลความปลอดภัย และลดความเสี่ยงให้มันน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่สำหรับชาวบ้าน การที่คนนอกฝ่าความกลัวเข้าไปเยี่ยมเยียน ก็เป็นสิ่งที่ให้กำลังใจกับพวกเขา ดังที่ มีติยะ บางสมาน แม่บ้านที่สะบ้าย้อยกล่าวว่า "มุสลิมด้วยกันก็ไม่มีใครมาเยี่ยมที่นี่ คนรู้สึกกลัว ดีใจที่เครือข่ายผู้หญิงฯ ไม่กลัว และมาเยี่ยม ทำให้จิตใจอันดีขึ้นกว่าเดิม แม้ว่าจะยังมีความทุกข์อยู่ตลอด จะเดินจะคิด ก็คิดถึงลูก ก็ดีใจที่ลูกเขาได้ตายพร้อมกับเพื่อนๆ พระเจ้ากำหนดให้ตายกับเพื่อนๆ ลูกของฉันตาย 2 คน ดีใจที่เครือข่ายผู้หญิงฯ มา"

² มรดกรายงานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ, ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2549

สิ่งที่คณะทำงานได้เรียนรู้ต่อมา ก็คือการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม วัฒนธรรมอิสลาม เป็นวิถีชีวิตของคน จังหวัดชายแดนภาคใต้ เห็นได้ชัดเจนจากการจัดเสวนาเรื่องความมั่นคงของชีวิต (ความมั่นคงของมนุษย์) จากมุมมองของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านให้ความสำคัญของศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เป็นวิถีชีวิตที่จะนำมาซึ่งความมั่นคงแห่งจิตใจและจิตวิญญาณ การเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมเป็นอีกงานหนึ่งที่ได้มุมมอง ได้ความประทับใจทั้งจากการทำงานของเครือข่ายผู้หญิง และงานท้องถิ่นศึกษา

สิ่งที่ได้เรียนรู้เรื่องที่ 3 คือ ความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศฐานทรัพยากร อันได้แก่ ทะเล ป่าชายเลน ป่าสนทราย แม่น้ำ ที่ราบ ป่าพรุ หุ่นา กูเขา ประสบปัญหาที่เกิดจากผลกระทบของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ไม่แตกต่างจากสิ่งที่เกิดขึ้นกับส่วนอื่นๆ ของประเทศ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ การขุดคลองที่ลึกและทำให้น้ำไหลเร็วเกินไป กระทบต่อการทำมาหากินที่เคยเป็นมาอยู่ก่อน ผู้คนหาอยู่หากินลำบากมากขึ้น ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนจากงานวิจัยท้องถิ่น และงานสื่อสืบค้น

เวลาผ่านไปเหมือนติดปีกบิน งานร่วมศึกษาหาความจริง เสริมสร้างสุขภาวะจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้ย่างเข้าสู่การทำงานปีที่ 7 ซึ่งได้เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองและการใช้อาวุธกลางกรุงเทพมหานคร เมื่อเดือนพฤษภาคม 2553 ที่ผ่านมา ประสพการณ์ในการทำงานร่วมศึกษาหาความจริงฯ อาจเป็นประโยชน์ในการอธิบายทำความเข้าใจ และคลี่คลายปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยขณะนี้ได้บ้างไม่มากนัก

ความเป็นมาและกรอบการวิเคราะห์

คณะทำงานวาระทางสังคม กรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วย เครือข่ายผู้หญิง เครือข่ายนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่น เครือข่ายความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย โดยมีคณะทำงานวาระทางสังคม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ ทำหน้าที่เป็นสำนักเลขานุการ เริ่มดำเนินงานครั้งแรกเมื่อเดือนมิถุนายน 2547 ได้ให้ความสำคัญกับการทำงานในมิติ

สังคม วัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการคลี่คลาย ปัญหาและหาทางออก

จากการทำงานที่ผ่านมา พบว่าความขัดแย้งที่ใช้ความรุนแรงใน จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีความสลับซับซ้อน มีการใช้ความรุนแรงจาก หลายฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐบาล เช่น ตำรวจ ทหาร ฝ่ายต่อต้านรัฐ ขบวนการต่างๆ เช่น กลุ่มอุดมการณ์ กลุ่มอุดมการณ์เข้มข้น กลุ่มคับแค้นจากการถูก บีบคั้น และฝ่ายอิทธิพล เช่น กลุ่มค้ายาเสพติด กลุ่มค้ำมนุษย์ กลุ่มค้าอาวุธ คนจำนวนน้อยได้ประโยชน์จากความรุนแรงนี้ ขณะที่ประชาชนคนจำนวน มาก ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด หรือเชื้อสายชาติพันธุ์ใดต่างต้องทุกข์ ยากลำบาก มีคนจำนวนนับพันได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิต การจะให้ ผู้ได้รับประโยชน์จากความรุนแรงยุติการก่อความรุนแรงนั้นเป็นไปได้ยาก จนกว่ากลุ่มเหล่านี้จัดการกันเองหรือตกลงผลประโยชน์กันได้ จึงมีแต่ ประชาชนจะต้องจัดตั้งรวมกลุ่มขึ้นมาปกป้องตนเองและยุติความรุนแรงที่ใช้ อาวุธ

สำหรับความขัดแย้งที่เป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างในจังหวัด ชายแดนภาคใต้มีมากมาย ที่ทำให้พื้นฐานของสังคมสิ้นคลอนครอบครัว แยกแยก ชุมชนถูกทอดทิ้ง ปัญหาสังคม ยาเสพติดระบาดทั่วไป ทรัพยากร เสื่อมโทรมอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ดังเช่นปัญหานาไร่ร้าง ปัญหาประมงขนาดเล็ก เกิดตามมากับการพัฒนาให้ทันสมัยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมของรัฐ การผลักดันอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ภายใต้กรอบโลกาภิวัตน์ ตลาดเสรีและการส่งออก แม้ว่าชุมชนท้องถิ่นจะถูกผนวกเข้ากับระบบตลาด มากแล้วก็ตาม คนชั้นล่างปรับตัวไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลง ชุมชนท้องถิ่น หลายแห่งยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ในขณะที่เดียวกับการแผ่ขยายของกระแส

โลกาภิวัตน์ กระแสอิสลามานูวัตร์ก็เริ่มแผ่ถึงกัน เกิดสำนึกใหม่ในเรื่องของศาสนาอิสลามและความเป็นมลายู คนในสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเกิดความสับสนในคุณค่าต่างๆ มากมาย

ดังนั้น ความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีมากกว่าความขัดแย้งระหว่าง "ประชาชน" กับ "รัฐไทย" มีความขัดแย้งระหว่างคนตรงนี้กับสถานการณ์ของโลกกว้างทั้งหมด ความขัดแย้งภายใน ที่คนภายในเอาเปรียบกัน หรือร่วมกับคนข้างนอกเข้ามาเอาเปรียบคนในท้องถิ่น ความขัดแย้งในครอบครัว ชุมชน สังคม วิถีชีวิตและวิถีใช้ทรัพยากร เป็นต้น³

ประชาชนจึงต้องร่วมกันสร้างทางเลือกใหม่ ที่เกิดจากการรวมกลุ่มจัดตั้งของมวลชน ไม่ว่าจะเป็ทางเลือกใหม่ทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ทางเลือกใหม่ทางการเมืองที่ประชาชนสามารถที่จะควบคุมดูแลพฤติกรรมของผู้มีอำนาจในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของสังคม ทางเลือกใหม่ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ที่ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงและต่อรองกับสังคมในวงกว้างได้

สันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงน่าจะมีความหมายกว้างกว่าการหยุดยิง จะต้องบูรณาการในเรื่องของสันติภาพให้ครอบคลุมถึง ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และทรัพยากรที่ยั่งยืนด้วย ในอีกด้านหนึ่งสังคมไทยยังขาดองค์ความรู้ในการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี จึงต้องหาความรู้ร่วมกันไปพร้อมกับการทำงานที่เป็นจริงในพื้นที่ ร่วมกับกลุ่มองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายผู้หญิง กลุ่มเยาวชน ภาคประชาสังคม และองค์กร

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประมวลจากการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การรับมือกับสถานการณ์ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ของภาคประชาชน จัดโดยคณะทำงานวาระทางสังคมและสันติมิตร เมื่อวันที่ 17-18 มิถุนายน 2550

พัฒนาเอกชนในพื้นที่ แสวงหาอิสรภาพจากความหวอโหยและความหวาดกลัว อันเป็นความมั่นคงที่มนุษย์พยายามไขว่คว้า

การสร้างสันติสุข จึงต้องผ่าข้าม "อคติในการเรียนรู้ของคน" และความพยายามที่จะมองปัญหาให้เห็นถึงประชาชนคนสามัญ เบื้องใต้ของการขัดแย้งในระดับผู้นำหรือชนชั้นนำ ปัญญาชนที่สำคัญ ประชาชนจะมีอำนาจในการกำหนดชะตากรรม อนาคต หรือวิถีชีวิตในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง ต้องใช้ต้นทุน ต้องเปลี่ยนวิธีคิดหลายอย่างในสังคม เช่น วิธีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพลเมือง วิธมองประเทศไทย สังคมไทย วิธีจัดการปัญหาที่ให้ความสำคัญกับชีวิต เหนือผลประโยชน์หรืออุดมการณ์ความเชื่อ ดังนั้น ทางออกของปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดูจะเข้าใจว่า อยู่กับการต่อสู้ด้วยความรู้กับการครอบงำที่ดำรงอยู่ในรูปแบบต่างๆ และปลดปล่อยชีวิตผู้คนและสังคมไทยโดยรวมให้เป็นอิสระจากการถูกครอบงำเหล่านั้น ซึ่งมุมมองมิติหญิงชายและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

โจทย์ในการทำงานเสริมสร้างสุขภาวะ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ (ช่วง 2550-2552)

โจทย์ใหญ่ในการคลี่คลายสถานการณ์ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่คณะทำงานวาระทางสังคม กรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ เห็นว่าสำคัญ คือ

ประการที่หนึ่ง

จะทำอย่างไรเพื่อเปิดทางเลือกในการแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านหรือประชาชนคนสามัญ ซึ่งเป็นแนวทางที่ประชาชนต้องร่วมกันสร้างขึ้นมา โดยให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้แสดงความคิดเห็นในมุมมองที่กว้างและลึก มี

ส่วนร่วมในการคลี่คลายสถานการณ์ด้วยเนื้อหาและรูปแบบต่างๆ สังคมต้องร่วมกันแสวงหาความเข้าใจ การเรียนรู้ใหม่ๆ กับความรู้สึกรู้สึกคิด ความต้องการ อุดมการณ์ของคนธรรมดาสามัญอย่างเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไป เพราะไม่มีสูตรสำเร็จในการพิจารณาปัญหาที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับประชาชนคนส่วนใหญ่ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย ดังที่อาจารย์เสนห์ จามริก ได้เคยเสนอไว้ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของบทบาทหญิงชายในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำอย่างไรจึงจะให้เสียงของผู้หญิงได้รับการรับฟังด้วย

ประการที่สอง

จะทำงานกับสังคมไทยอย่างไร เพราะปัจจัยภายนอกพื้นที่ เป็นปัจจัยสำคัญหนึ่ง ที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในพื้นที่ เช่น กระบวนการกำหนดนโยบาย วัฒนธรรมการใช้อำนาจของผู้มีอำนาจรัฐและผู้คนในสังคมไทย กระบวนการสร้างความเห็นสาธารณะ สื่อมวลชนที่น่าเสนอข่าวมุมนเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้ ดังนั้นงานสร้างสิ่งแวดล้อมทางสังคมให้เอื้ออำนวยต่อการสมานฉันท์ การแก้ความขัดแย้งด้วยสันติวิธี จะมีความจำเป็นมากยิ่งขึ้น สังคมต้องช่วยกันคลี่คลายความหวาดระแวง ความมุ่งมาดปรารถนาของการใช้กำลังแก้ปัญหา ขบวนการผู้หญิงจะแสดงบทบาทอย่างไร

ประการที่สาม

จะสนับสนุนการทำงานในพื้นที่อย่างไร ในสถานการณ์ที่คนนอกจะเข้าไปทำงานในพื้นที่ลำบากมากขึ้น ขณะที่คนในถูกบังคับให้เติบโตให้ทันกับ

ภารกิจงานที่เพิ่มขึ้น บทบาทขององค์กรข้างนอกในการสนับสนุนการทำงานพื้นที่ จะมีความสำคัญมากขึ้น มีการจัดระบบงาน การทำงานที่สนับสนุนช่วยเหลือกัน

การทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายในพื้นที่ จึงเห็นความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนและภาคประชาสังคมในท้องถิ่น จัดให้การทำงานเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาวบ้าน ผู้หญิงเยาวชนคนหนุ่มสาว ผู้นำชุมชน นักพัฒนา นักวิชาการ ทำงานเป็นขั้นตอน เชื่อมโยงภาครัฐ ภาคประชาสังคม และสื่อมวลชน ยกกระตือรือร้นการทำงาน ขับเคลื่อนสังคมและนโยบาย

วัตถุประสงค์

1. สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาควิชาการและภาคประชาสังคม ด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ข้ามศาสนา ผ่านเวทีวิชาการและการแสวงหาความรู้
2. สร้างการสื่อสารกับสังคมโดยเชื่อมข้อมูลความรู้จากพื้นที่ กับสื่อมวลชนกระแสหลักสื่อสารชุดความรู้ต่อสาธารณะด้วยรูปแบบสื่อที่หลากหลาย รวมทั้งการสร้างความสำเร็จของสังคม

กลุ่มเป้าหมาย ภาคประชาสังคม ภาคนโยบาย ภาควิชาการ ภาคสื่อ

องค์กรในพื้นที่ ประกอบด้วย

1. เครือข่ายรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ ภาคใต้
2. ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้

3. โครงการพื้นที่ชุ่มน้ำ พิพิธภัณฑสถานประวัติธรรมชาติ และเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น
4. เครือข่ายกระบวนการทัศน์อิสลามเพื่อการพัฒนา
5. กลุ่มปอเนาะภูมิ
6. กลุ่มตาดีกาบ้านดาโต๊ะ
7. เครือข่ายผู้หญิงเพื่อความก้าวหน้าและสันติภาพในพื้นที่
8. วิทยาลัยอิสลามศึกษา มอ.ปัตตานี
9. มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา
10. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มอ.ปัตตานี

องค์กรนอกพื้นที่ ประกอบด้วย

1. ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ คณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2. ศูนย์ศึกษาและสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล
4. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. ศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. สถาบันศาสนา วัฒนธรรม และสันติภาพ มหาวิทยาลัยพายัพ
7. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
8. เครือข่ายผู้หญิงเพื่อความก้าวหน้าและสันติภาพ
9. มูลนิธิผู้หญิง
10. มูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก
11. มูลนิธิสันติภาพและวัฒนธรรม
12. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
13. คณะทำงานวาระทางสังคม

กิจกรรมหลัก

1. โครงการชุดความรู้กับการเคลื่อนไหวทางสังคม
2. โครงการยุทธศาสตร์ภาคประชาชน
3. โครงการสื่อสารสาธารณะเพื่อสันติภาพ

ผลการดำเนินงาน

1. โครงการความรู้กับการเคลื่อนไหวทางสังคม

โครงการวิชาการสาธารณะ จังหวัดชายแดนภาคใต้

โครงการวิชาการสาธารณะ จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวสังคมด้วยความรู้ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ศึกษาและค้นคว้าร่วมกันในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้ ในแง่มุมที่เชื่อมโยงเข้ากับบริบททางสังคม การเมืองไทยที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อสามารถใช้เป็นแนวทางในการอธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้ รวมทั้งมองเห็นปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังความรุนแรงที่เกิดขึ้น ตลอดจนแนวทางการคลี่คลายปัญหาดังกล่าว เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ภาคส่วนต่างๆ ได้มีโอกาสมาแลกเปลี่ยนสนทนากัน ด้วยความรู้ความเข้าใจต่อประเด็นต่างๆ ที่มีนัยยะสำคัญ 5 หัวข้อ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2551 ถึงเดือนสิงหาคม 2552

1) สังคมการเมืองปัจจุบัน กับจังหวัดชายแดนภาคใต้

ในประเด็นนี้กล่าวถึงบริบทที่ได้เปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากความขัดแย้งแบ่งขั้วในสังคมการเมืองไทย ได้ส่งผลต่อการแก้ปัญหาความรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างไร ขณะเดียวกัน ความขัดแย้งทางสังคมการเมืองในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น ได้ส่งผลกระทบต่อสังคม

การเมืองโดยรวมอย่างไร และในสถานการณ์ที่เรียกร้องการปฏิรูปทางการเมือง เมือง สังคมไทยควรสนใจเรื่องอะไรบ้างเพื่อเปิดโอกาสทางการเมืองสำหรับการแก้ไขปัญหา พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างแท้จริง

การแลกเปลี่ยนจัดขึ้นในช่วงที่สถานการณ์การเมืองของประเทศกำลังร้อนแรง ผู้ร่วมอภิปรายได้ชี้ชัดว่า สังคมการเมืองไทยจะต้องออกจากวังวนของเผด็จการรัฐสภา และเผด็จการทหารให้ได้ มิเช่นนั้นสังคมการเมืองในระดับท้องถิ่นอย่างเช่น กรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นจากอิทธิพล อำนาจนิยมในรูปแบบต่างๆ

2) สิทธิเสรีภาพของประชาชนในสถานการณ์ไม่ปกติ

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเศรษฐกิจของโลกและประเทศส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นอย่างไร สถานการณ์ไม่ปกติของไทยมีลักษณะร่วมกับสถานการณ์ไม่ปกติของโลกอย่างไร และมีลักษณะเฉพาะพื้นที่อย่างไร สิทธิเสรีภาพ สิทธิมนุษยชน และการเข้าถึงความยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในสถานการณ์ไม่ปกติควรเป็นอย่างไร

สิทธิเสรีภาพของประชาชนในสถานการณ์ไม่ปกติ เป็นหัวเรื่องแรกที่ไปจัดเวทีที่ปัตตานี การจัดเวทีวิชาการนี้เป็นเวทีสนทนาระหว่างชาวบ้านประชาชนใน 3 จังหวัด กับหน่วยงานราชการ ทหาร ตำรวจ นักสิทธิมนุษยชน นักวิชาการ และนักศึกษา หัวข้อนี้เป็นเรื่องชีวิต ความเป็นความตายของผู้คน ในสถานการณ์ความรุนแรงที่ใช้อาวุธ ความรู้และความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้จะส่งผลต่อการกำหนดท่าทีในการแก้ไขปัญหา โดยหวังว่าการแลกเปลี่ยนมุมมองจะทำให้การจัดการความขัดแย้งที่ใช้ความรุนแรงมีความ

เหมาะสมและแก้ปัญหาได้ดียิ่งขึ้น แต่ก็ยังเห็นวาระระยะทางที่จะบรรลุความหวังดังกล่าวยังคงอีกยาวไกล

3) ความมั่นคงของทรัพยากรที่มีผลต่อชีวิตประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปัญหาการช่วงชิงและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้สะสมมายาวนานนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชนของประชาชนในพื้นที่อย่างไร และก่อให้เกิดปัญหาอะไรตามมา สถานการณ์ปัจจุบันเป็นอย่างไร และควรดำเนินการจัดการอย่างไรที่จะทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น โดยไม่ปฏิเสธการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เข้ามาในชุมชนท้องถิ่น

ฐานทรัพยากรกับฐานชีวิตของชาวบ้าน เป็นหัวข้อที่จัดขึ้นเพื่อติดตามสถานการณ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเคยจัดขึ้นในหัวข้อวิกฤตการจัดการทรัพยากร 3 จังหวัดภาคใต้ เมื่อปี 2548 ชาวบ้านที่เข้าร่วมการเสวนาหลายคนบ่นว่า เสียหายที่หน่วยงานราชการเข้าร่วมน้อยไป อย่างไรก็ตามก็มีนายทหารจากกองทัพให้ความสำคัญร่วมแลกเปลี่ยนสนทนา และได้มีโอกาสรับทราบถึงความหวัง ความกังวลของชาวบ้านในเรื่องการจัดการทรัพยากรของหน่วยงานราชการที่ดำเนินอยู่ และกำลังจะดำเนินต่อไป ซึ่งส่วนใหญ่มักจะขาดความมีส่วนร่วมของชาวบ้าน หรือเกิดอาการคิดแทนชาวบ้าน ขาดความรู้ความเข้าใจที่ดีพอเกี่ยวกับระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น หรืออีกด้านหนึ่งก็เกี่ยวพันกับผลประโยชน์ที่ไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนรวม

4) การท้าทายของโลกสมัยใหม่ กับ การตอบสนองทางวัฒนธรรม

โลกาภิวัตน์ และ Secular State ความท้าทายและความพยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และในขณะเดียวกัน คนในท้องถิ่นได้ตอบสนองการท้าทายเหล่านี้อย่างไร ตลอดจนการนำเสนอประสบการณ์การบริหารจัดการในชุมชนท้องถิ่นที่รู้จักใช้เทคโนโลยีของสมัยใหม่ ที่ยังคงรักษาคุณค่าสำคัญของชุมชนท้องถิ่นไว้ด้วย เช่น การแพทย์วิถีมลายูมุสลิม การจัดการศึกษาท้องถิ่น

อิสลามกับความท้าทายของโลกสมัยใหม่ เป็นบรรยากาศทางวิชาการของมุสลิมชายแดนใต้ที่คึกคักเป็นพิเศษ มีผู้เข้าร่วมทั้งนักวิชาการ นักศึกษา ข้าราชการจำนวนมาก เพียงแต่ผู้รู้ ผู้นำด้านศาสนาของท้องถิ่นเข้าร่วมน้อยไปหน่อย การแลกเปลี่ยนสนทนาทางวิชาการทำให้ผู้เข้าร่วมต้องหันมาขบคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของตนไม่มากนักน้อย ผู้เข้าร่วมมุสลิมซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ และผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมได้ตระหนักถึงความรู้ และความไม่รู้เกี่ยวกับอิสลาม และความเป็นสมัยใหม่มากน้อยแตกต่างกัน แต่ทุกคนจะรู้สึกได้ถึงบรรยากาศทางปัญญา เป็นบรรยากาศดีที่หลายคนได้จดจำ

5) งบประมาณและนโยบายรัฐ กรณี 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ กับความเป็นจริงในการปฏิบัติและข้อจำกัด

ในประเด็นนี้กล่าวถึง การจัดการงบประมาณประจำปีและงบประมาณพิเศษของหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีการจัดการอย่างไร ภายใต้นโยบายรัฐที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาความรุนแรง และการพัฒนาในพื้นที่ การใช้งบประมาณควรทุ่มเทในเรื่องสำคัญอะไรบ้าง

เพื่อการแก้ปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้น และสร้างความมั่นคงในชีวิต
ประชาชน ชุมชนท้องถิ่น

เรื่องงบประมาณและนโยบายรัฐ กรณี 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อคนในพื้นที่จากระยะไกล เพราะนโยบายและแผน ส่วนใหญ่กำหนดกันมาจากกรุงเทพ การจัดสรรงบประมาณก็เป็นการจัดการ มาจากส่วนกลาง เป็นเรื่องที่ชาวบ้านคนธรรมดาที่ได้รับผลกระทบ ตลอดจน สาธารณชนผู้เสียภาษีต้องเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการกำหนดสิ่งต่างๆ เหล่านี้มากขึ้น ในวงสัมมนาผู้เข้าร่วมเห็นความสำคัญที่ประชาชนจะต้อง คอยติดตาม เพื่อให้นโยบายและงบประมาณตอบสนองต่อความต้องการของ คนในพื้นที่ให้มากขึ้น และให้กลไกการตรวจสอบต่างๆ ในสังคมได้ทำงาน แต่ประเด็นที่ว่ารัฐควรเน้นการใช้งบประมาณไปอย่างไร ยังอภิปรายกันน้อย

ดังนั้นเวทีวิชาการสาธารณะจึงไม่ใช่เวทีระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง แต่ทุก คนเป็นผู้พูดและผู้ฟังที่แลกเปลี่ยนสนทนากันอย่างเสมอภาค

2. โครงการยุทธศาสตร์ภาคประชาชน

การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการกำหนดนโยบาย และการ
จัดสรรงบประมาณ

(การปรึกษาหารือของภาคประชาสังคมที่ร่วมการสัมมนา เรื่องงบประมาณ
และนโยบายรัฐฯ 31 กรกฎาคม 2552)

- ปัญหาที่เกิดขึ้นที่เรียกว่า เป็นปัญหาความไม่มีประสิทธิภาพหรือ
ไม่มีการตรวจสอบประเมินผลในการใช้งบประมาณรัฐ เกิดจากการ
ทำงานบริหารแบบรวมศูนย์มากเกินไป ทำให้ไม่เข้าใจปัญหาท้องถิ่น
ซึ่งแม้จะพยายามตรวจสอบอย่างไรก็ไม่มีทางตรวจสอบได้ ในพื้นที่

ที่ไม่มีปัญหาความไม่สงบ สำนักงานประมาณ (สตง.) ก็ยังต้อง
 สุ่มตรวจ ไม่สามารถตรวจได้หมด ดังที่เจ้าหน้าที่สำนักงานประมาณฯ
 ยอมรับว่าเขาไปพื้นที่แค่ครั้งเดียว หากเราพึ่งระบบแบบนี้อาจจะ
 ไม่ได้

- หากคิดแบบย้อนทาง ควรบริหารแบบกระจายไปยังท้องถิ่น ให้
 ชุมชนและประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่แรก ทำงานควบคุมตรวจสอบ
 กันเองโดยท้องถิ่น ปัญหาที่เกิดขึ้นที่ผ่านมาคือ งบประมาณที่ลงมา
 ในพื้นที่ กระโดดข้ามองค์กรปกครองท้องถิ่น ไม่มีผู้นำท้องถิ่นหรือ
 องค์กรชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม เพราะถูกมองว่าองค์กรปกครอง
 ท้องถิ่นไม่น่าไว้ใจ ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น องค์กรปกครองท้องถิ่น
 ใกล้เคียงประชาชนมากที่สุด แม้นักการเมืองท้องถิ่นจะคอร์รัปชั่น แต่
 ประชาชนก็เห็นทุกวัน คุณได้มากกว่าราชการส่วนกลาง อย่างน้อย
 เงินที่ลงมาไม่ต่ำกว่า 70 เปอร์เซ็นต์ต้องมาถึงชุมชนแน่ ๆ
- จากงานประเมินเรื่องโครงการพัฒนาของรัฐโดยสภาพัฒนาฯ พบว่า
 หลายโครงการใหญ่ๆ มีปัญหา เช่น โครงการพัฒนาเรื่องสุขภาพ
 ชีวิต ใช้งบ 200-300 ล้านบาท เวลาลงสู่พื้นที่จะมีการแปลงรูปเป็น
 โครงการเล็กๆ เป็นร้อยโครงการ แล้วก็ดึงกลับไปสู่ต้นทางไม่ได้ จน
 ไม่มีใครรู้ได้ว่า ที่แท้แล้วโครงการนี้ใช้งบเท่าไร เอาไปทำอะไรบ้าง
 ดังนั้น ถ้ารวมศูนย์หรือว่าบูรณาการมากไปจะเป็นปัญหา
- การทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมคือ ให้ชาวบ้านบริหารจัดการการเงิน
 ของกลุ่มตัวเอง ชาวบ้านจะเข้าใจถึงการใช้จ่าย ติดตามการใช้จ่าย

รวมทั้งให้ชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในกลไกการตรวจสอบของรัฐ เช่น สดง.

- การประชุมครั้งนี้เป็นเวทีจุดประกาย เป็นแนวทางให้ไปคุยรายละเอียดต่ที่ปัตตานี
- เครือข่ายต่างๆ ที่ปัตตานีควรทำงานร่วมกัน หลายๆ องค์กรกำลังจะเริ่มโครงการตัวเองใหม่ ซึ่งมีเงินมามากมายทั้งจาก NGOs ทั้งองค์กรชาวบ้าน ทุกคนต่างต้องทำงานตัวเอง สุดท้ายอาจจะไม่ต่างกับการทำงานแบบราชการ ไม่ได้มีเวลามาร่วมจัดกระบวนการกันจริงๆ ดังนั้น การจัดเวทีนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้น ประชุมกันเพื่อให้เห็นประเด็นแล้วก็เสนอไปในพื้นที่ คนในพื้นที่ต้องร่วมกันขับเคลื่อนร่วมกันแลกเปลี่ยนว่าจะทำงานกันจริงได้อย่างไร
- ปีหน้าเงินจะลงมาเยอะมาก (2553) รวมทั้งเงินต่างประเทศของ EU, World Bank, USAID ซึ่งองค์กรชาวบ้านต้องตั้งรับกันให้ดี เพื่อจะทำให้งบประมาณทรัพยากรที่ลงมาในพื้นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง ปลดปล่อยชาวบ้านได้อย่างแท้จริงด้วย ปัญหานี้ก็มีความรุนแรงอีกแบบหนึ่ง
- ความรุนแรงที่เกิดจากนโยบาย ซึ่งมักจะต้องการครอบคลุมไปทั้งภูมิภาค ที่เอาทรัพยากรของชุมชนไปหมด แล้วชาวบ้านจะอยู่กันอย่างไร นี่คือการความรุนแรงที่หนักกว่าระเบิดด้วยซ้ำ
- ถ้าจะให้เกิดความเข้มแข็งขึ้น ต้องเข้าถึงชุมชน ให้ชุมชนรู้ข้อมูลชัดเจน สร้างคน สร้างงาน สร้างเงิน เมื่อมีเงิน ก็มีความสุข ไม่ใช่คน

ไม่รู้เรื่องอะไรเลย แต่ไปให้เงินอย่างเดียว สุดท้ายก็ทะเลาะกัน ควรต้องทำให้เกิดการบูรณาการ นำคนแต่ละองค์กรมาร่วมงานกัน

- ในพื้นที่ ถ้าแก้ปัญหาคความยากจนได้ ปัญหาอื่นก็แก้ได้ แต่วิธีการทำงานของรัฐหลายส่วนยังไม่ถูกต้อง เช่น ผมมีเพื่อนเป็นกรรมการอิสลามของสุราษฎร์ธานี มีคนมากระซิบบอกว่า จะมีโครงการ "แจกลูกไก่" ภายใน 4 ปี งบประมาณ 1,800 ล้านบาท นี่คือวิธีคิดแบบนักการเมือง แบบราชการ คือ ต้องการแก้ปัญหาคความยากจน แต่วิธีการคือ การ "แจกลูกไก่" ควรให้ชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง ให้ประชาชนร่วมจัดการ ร่วมคิดถึงสาเหตุและหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน

การแลกเปลี่ยน หัวข้อ "บทบาทของประชาชนในการกำหนดทิศทางการแก้ปัญหา"

(จากการเสวนาโต๊ะกลมเรื่อง "5 ปีไฟใต้: จุดสำคัญในการแก้ปัญหาอยู่ตรงไหน สิ่งที่ต้องทำและสิ่งที่ไม่ควรทำ" 19 สิงหาคม 2552)

1. ในแง่ของความพยายามแก้ไขปัญหาคความรุนแรง หลายเสียงเสนอให้พลเรือนเป็นแกนนำในการแก้ปัญหา โดยเฉพาะให้คนในพื้นที่เป็นผู้มีบทบาทหลัก

2. นอกจากนี้ตัวแทนจากกลุ่มผู้หญิงอยากเห็นผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทและมีส่วนร่วมมากขึ้นในการกำหนดทิศทางการแก้ปัญหาในระดับชาติ เพราะกลไกต่างๆ ที่มีอยู่ยังมีตัวแทนจากผู้หญิงน้อยมาก เช่น สภาที่ปรึกษาครอบครัว, สภาเสริมสร้างสันติสุขฯ

3. ยังมีผู้เสนอให้มีกลไกเชื่อมระหว่างภาคประชาชนและภาครัฐเพื่อช่วยให้ชาวบ้านทั่วไปได้มีบทบาทในการกำหนดทิศทางในการแก้ปัญหาในพื้นที่ของตัวเองด้วย

4. ตัวแทนจากภาคประชาชนและนักวิชาการเสนอให้ระมัดระวังในเรื่องโครงการพัฒนาที่ทำโดยขาดความเข้าใจเพราะกำลังขยายความขัดแย้งในพื้นที่ ปัญหาประการหนึ่งคือยังมาจากการที่คนที่สามารถเข้าถึงหรือเชื่อมโยงกับโครงการพัฒนาเหล่านั้นที่นำโดยภาครัฐได้ ขณะที่คนในพื้นที่อีกส่วนหนึ่งไม่สามารถทำได้และพวกเขากลายเป็นคนกลุ่มที่ต่อต้านการพัฒนาไปโดยปริยาย มีการยกตัวอย่างข้อความที่เห็นเขียนไว้ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งว่า ระวังเงินจากภาครัฐจะกลายเป็นยาพิษ

5. ในประเด็นเรื่องของการดูแลรักษาความปลอดภัย มีผู้เสนอความเห็นอย่างหลากหลายเรื่องการมีกำลังทหารในพื้นที่ บางรายเสนอให้ถอนทหารและให้ประชาชนในพื้นที่ดูแลความปลอดภัยกันเอง แต่ก็มีผู้เสนอให้คงกำลังทหารไว้แต่ให้ลดความถี่ของการโยกย้ายถ่ายเทของกำลังเพื่อให้ทหารได้มีเวลาอยู่ในพื้นที่ยาวนานขึ้นและให้สะสมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่มากขึ้น

6. มีผู้เสนอให้ยกเลิกพรก.ฉุกเฉิน แต่มีเจ้าหน้าที่ตำรวจระดับสูงในพื้นที่ระบุว่า ยังมีความจำเป็นต้องมีพรก.พร้อมยืนยันว่าประชาชนในพื้นที่ยอมรับการใช้พรก. รวมทั้งการนำนิติวิทยาศาสตร์เข้าไปคลี่คลายคดี ขณะเดียวกันก็ระบุว่า การจะให้ประชาชนดูแลความปลอดภัยกันเองนั้นควรจะทำเฉพาะในพื้นที่ที่เหตุการณ์ค่อนข้างสงบแล้วเท่านั้น

7. เจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่ยืนยันว่า สิ่งสำคัญในเวลานี้คือต้องยุติความรุนแรงให้ได้ก่อนแล้วให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา โดย

ประชาชนที่มีส่วนร่วมนั้นจะต้องมาจากทุกกลุ่มไม่เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่ทหารบางรายแสดงความเกรงว่า แม้การเสนอให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาจะเป็นสิ่งที่ดีและเห็นด้วย แต่ชาวบ้านอาจถูกชี้นำโดยองค์กรต่างๆ ได้

8. ตัวแทนชาวบ้านเรียกร้องให้รัฐคลี่คลายคดีไอปาแอร์โดยเร็ว เพราะเป็นคดีที่มีผลกระทบอย่างมากต่อความรู้สึกของชาวบ้าน

9. ตัวแทนชาวบ้านยังพูดถึงการปกป้องตัวเองจากการถูกระทบกระแทงเพราะการช่วงชิงกันระหว่างสองฝ่ายคือเจ้าหน้าที่รัฐและฝ่ายก่อการซึ่งเข้าทำนองที่ทำให้พวกเขากลายเป็น “เหย้าแพรก” โดยชี้ว่าสิ่งหนึ่งที่ทำได้คือขยายและเผยแพร่ความรู้ในเรื่องสิทธิของประชาชน ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งโดยส่วนหนึ่งผ่านการส่งเสริมในเรื่องการทำมาหากินและวิชาชีพ

10. ผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบสะท้อนปัญหาด้วยว่า นอกจากจะสูญเสียสมาชิกในครอบครัวแล้ว ในกรณีที่สมาชิกที่สูญเสียเป็นผู้ที่จนท. รัฐ และสื่อเห็นว่าเป็นฝ่ายก่อการ ผู้หญิงยังได้รับผลกระทบยาวนานเพราะถูกตราหน้าจากสังคมว่าเป็นลูกหลานฝ่ายก่อการอันเป็นผลลบต่อความรู้สึกและต่อการติดต่อขอรับการเยียวยาตลอดจนความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ที่ลงไปทำงานช่วยเหลือชาวบ้านในพื้นที่ จนบางครั้งการพึ่งพาเอ็นจีโอต่างชาติอาจทำได้ง่ายกว่า

11. นอกจากนี้ปัญหาใหม่ของผู้ได้รับผลกระทบ คือการถูกเกณฑ์ไปเป็นผลงานที่มีชีวิตเพื่อแสดงต่อสาธารณชนของบรรดาหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ที่ต้องการตัวแทนชาวบ้านไปร่วมงานในเวทีสัมมนาหรืออื่นๆ ยังมี

หน่วยงานลงไปทำงานมากเท่าไร คนเหล่านี้ก็ยิ่งต้องไปร่วม “แสดงตัวเป็นดารานักกล้อง” มากขึ้นเท่านั้น

12. ตัวแทนชาวบ้านบางคนยังอภิปรายถึงผลกระทบที่ทำให้เกิดภาพติดลบในสายตาของชุมชนที่เคยอยู่ร่วมกัน หลายคนวิจารณ์การทำงานของสื่อด้วย แต่ก็มีผู้ฝากความหวังไว้กับสื่อให้มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วย

ข้อสรุปเชิงยุทธศาสตร์ของคณะทำงานร่วมศึกษาหาความจริงฯ
จังหวัดชายแดนใต้

พลวัตที่เกิดขึ้นในพื้นที่

- สันติภาพในกรอบความคิดสันติภาพเชิงวิพากษ์ ไม่ได้หมายถึงการหยุดยิงเท่านั้น จะต้องแก้ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่ใช้ความรุนแรงด้วย

- การที่รัฐมีทิศทางใช้เงิน ใช้กำลังทหารทุ่มลงไปในพื้นที่ เร่งรื้อฟื้นโครงการขนาดใหญ่ต่างๆ เพื่อจะได้ใช้งบประมาณ ฝ่ายข้าราชการพลเรือนจะเป็นภาคที่ก่อปัญหาให้กับประชาชนในนามของโครงการพัฒนาอีกครั้งหนึ่ง เช่น มีความพยายามก่อสร้างเขื่อนสายบุรี ซึ่งเคยถูกต่อต้านอย่างหนักจากชาวบ้าน 3 จังหวัดภาคใต้เมื่อสิบกว่าปีก่อน ข้าราชการบางคนมีการประสานกับกำนันอิทธิพล เพื่อข่มขู่ไม่ให้ชาวบ้านลุกขึ้นต่อต้าน

- การสร้างพื้นที่ตรวจสอบนโยบายและงบประมาณสาธารณะ เป็นการสร้างสันติภาพหนทางหนึ่ง เพื่อไม่ให้อุตสาหกรรมความรุนแรงขยายตัวอย่างงอกงาม

- การสนับสนุนส่งเสริมความเข้มแข็ง คนในพื้นที่ควรอยู่บนหลักการสำคัญ เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ ความสมานฉันท์และความรับผิดชอบร่วมกัน
- บทบาทผู้หญิงสร้างสันติภาพในพื้นที่ที่มีความจำเป็นมากขึ้น ภายหลังเหตุการณ์ที่ผู้หญิงและเด็กออกมาประท้วงปิดถนนหลายครั้งในช่วงปี 2549-2550
- กลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน ควรได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทในงานพัฒนาของชุมชน
- กลุ่มเยาวชนได้พัฒนาเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐ กับองค์การอาสาสมัครพัฒนาเอกชนที่เป็นรูปการมากขึ้น
- การสาธารณสุขที่สอดคล้องกับวิถีมุสลิมได้รับการต้อนรับจากประชาชนในพื้นที่
- การจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีมุสลิมได้รับความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่

ข้อเสนอทางยุทธศาสตร์

1. สนับสนุนองค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมประเมินนโยบาย โครงการพัฒนา และงบประมาณที่ถึงสู่ชุมชน ส่งเสริมกลไกต่างๆ ในสังคมให้ทำงานตรวจสอบการใช้งบประมาณของรัฐและกองทัพ
2. การส่งเสริมบทบาทผู้หญิง และเยาวชนมีนัยยะความสำคัญต่อการสร้างสันติภาพในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ร่วมกันสร้างบรรทัดฐานเรื่องความยุติธรรม และสิทธิที่จำเป็นสำหรับภาวะสันติภาพ

3. การขับเคลื่อนสังคมในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ ด้านสุขภาวะและการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตมุสลิม จะเป็นกลยุทธ์ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน เสริมอำนาจการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น เป็นสิทธิพื้นฐาน

4. จัดกิจกรรมเวทีสาธารณะแลกเปลี่ยนและจัดทำรายงาน สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนบทเรียนการทำงานของภาคประชาสังคมในพื้นที่กับภาคประชาสังคมในสังคมไทย เช่น การติดตามการใช้งบประมาณของรัฐ ในลักษณะการจัดทำ *ความรู้และความไม่รู้ กรณี 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้* ทุก 2 ปี การพัฒนาความรู้ ความเข้าใจควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อสร้างพื้นที่ส่วนรวมที่เชื่อมโยง กลุ่มเครือข่ายภาคประชาสังคมต่างๆ ทั้ง กลุ่มพัฒนา กลุ่มการศึกษา กลุ่มสาธารณสุข กลุ่มสิทธิมนุษยชน กลุ่มเยาวชน กลุ่มสงเคราะห์ ในพื้นที่ และเชื่อมนักปฏิบัติการทางสังคม นักวิชาการ นักนโยบาย สื่อมวลชน เป็นต้น

3. โครงการสื่อสารสาธารณะเพื่อสันติภาพ

ผลงานชุดความรู้

- *ความรู้และความไม่รู้ 3 จังหวัดชายแดนใต้ ปี 2552*
- จุลสารฉบับพิเศษ เรื่อง งบประมาณและนโยบายรัฐ จังหวัดชายแดนใต้: ความเป็นจริงในการปฏิบัติและข้อจำกัด
- *ฝนกลางไฟ: พลังชีวิตและพลังใจ ห้ำหือเสียงผู้หญิงชายแดนใต้*
- *อิสลามกับโลกสมัยใหม่: มุมมองจากนักวิชาการชายแดนใต้ (กำลังจัดพิมพ์)*

การพิมพ์ครั้งที่สอง หนังสือความเป็นมาทฤษฎีแบ่งแยกดินแดน และ ไปสเตอร์ออร์กัมปง (จากหนังสือ เยียวยาแผ่นดิน)

นอกจากนี้ยังปรากฏในเว็บไซต์ southwatch.org ที่รวมกิจกรรมต่างๆ ของโครงการร่วมศึกษาหาความจริงเสริมสร้างสุขภาวะ กรณี 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

- แผ่นนิตรรศการแนะนำผู้หญิง 50 คนจากหนังสือฝนกลางไฟ: พลังชีวิตและพลังใจ ห้าสิบเสียงผู้หญิงชายแดนใต้